

Yazının İcadı ve Kur'ân'da Yazı ile İlgili Kelimelerin Tahlili

The Invention of Writing and Analysis of Words Related to Writing in the Qur'ân

Doç. Dr. Ferruh Kahraman

Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı

Assoc. Prof., Dokuz Eylül Uni., Faculty of Divinity, Department of Arabic Language and Rhetoric, İzmir, Turkey.

ferruhkahraman@hotmail.com

 0000-0002-5104-8325

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

Kabul Tarihi / Accepted

Yayın Tarihi / Published

06 Eylül / September 2020

05 Ocak / January 2021

17 March / March 2021

Atıf Bilgisi / Cite as:

Kahraman, Ferruh. "Yazının İcadı ve Kur'ân'da Yazı ile İlgili Kelimelerin Tahlili", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Mart 2021), 11-36 <http://doi.org/1051702/esoguifd.791085>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

CC BY-NC 4.0 This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Etik Beyanı / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği ve bu araştırmanın desteklenmesi için herhangi bir dış fon almadıkları yazar tarafından beyan olunur / It is declared by the author that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study; that all the sources used have been properly cited; that no external funding was received in support of the research.

Yazının İcadı ve Kur'ân'da Yazı ile İlgili Kelimelerin Tahlili

Öz ► Bu çalışma yazının icadı ile Kur'ân'da yazı anlamına gelen kelimelerden oluşmaktadır. Yazının icadı konusunda modern bilimler ile İslâmî ilimler ihtilaf halindedir. Bu ihtilafın en önemli sebebi paradigma farklılığıdır. Modern bilimler bilimsel bilgi olarak sadece akıl ve ampirik delilleri kabul etmekte, dinî metinleri göz ardı etmektedir. İslâmî ilimler ise yazı konusuna kendi bağlamında tevkîfi/ilâhî ve beşerî açıdan yaklaşır modern bilimin ürettiği ilmî verilerden yeterince istifade edememektedir. Bu çalışmada, yazı konusunda hem modern bilimlerin hem de İslâmî ilimlerin verilerinin kullanılması amaçlanmaktadır. İslâmî ve modern bilim verilerinin beraber kullanılmasının yazı konusunda daha isabetli sonuçlara ulaştıracağı düşünülmektedir. Kur'ân'da yazı ile ilgili olarak suhuf, kitap, levha, zübür ve sifr olmak üzere başlıca beş kelime geçmektedir. Mezkûr kelimelerin tahlilinde, sözlük ve terim anlamlarıyla birlikte modern bilimlerin verilerinden istifade edilmiştir. Çalışmada yazı, yazının icadı ve Kur'ân'da yazıyı çağrıştıran başlıca kelimeler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Yazı, Alfabe, Harfler.

The Invention of Writing and Analysis of Words Related to Writing in the Qur'ân

Abstract ► The subject of the present study is the invention of writing and the words that mean writing in the Qur'ân. Writing is one of the most important inventions of mankind. However, the modern sciences and Islâmî sciences are in conflict over the invention of writing. The main reason for this conflict is the paradigm difference. Modern sciences accept only reason and empirical evidence as scientific knowledge, while ignoring religious texts. The Islâmî Sciences, on the other hand, approach the subject of writing in its own context from the point of view of tawkîfi/divine and humanities and cannot adequately exploit the scientific data of modern science. The aim of the present study is to use both modern and Islâmî science data on writing. It is thought that the use of Modern and Islâmî science data together will lead to more accurate results in writing. In the Qur'ân, there are five main words related to writing: suhuf, kitâb, lawha, zubur and sifr. In the analysis of the mentioned words, the dictionary and literal meaning of the words together with the data of modern sciences was utilized. The study focused on writing, the invention of writing and the main words that evoke writing in the Qur'ân.

Keywords: Tafsîr, Qur'ân, Writing, Alphabet, Letters.

Giriş

Yazının icadı toplum bilimlerinde hâlâ tartışılan bir konudur. Pek çok bilim insanı yazı konusunda açık ve net bir şey söylemekten çekinmekte; birbirlerinden tamamen farklı şeyler söylemektedirler. Bu da yazı konusunda tutarsızlıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Tutarsızlıkların ilki takip edilen paradigmadan/yaklaşımdan kaynaklanmaktadır. Aydınlanmayla beraber Batı, hâkim paradigma olarak sadece akıl ve ampirik/görgül verileri bilimsel bilgi olarak kabul etmiş; aklın ve duyuların tecrübe etmediği/edemediği malumatları ise bilimsel veri olarak kabul etmemiştir. Batının bilimsel paradigmasından müslümanlar da nasibini almıştır. Müslümanlar bilimsel çalışma yaparken bazen meselelere Batılılar gibi yaklaşmışlar, çalıştıkları konularda ampirik delillerin ötesine geçememişler, dolayısıyla dinî metinler göz ardı edilmiştir. Yazı ve alfabe konusundaki çalışmalara bakıldığında genelde modern ve çağdaş bilim çizgisi takip edildiği ve Kur'ân ve sünnete yeterince müracaat edilmediği görülmektedir. Hatta yazıya dair İslâmî

kaynakların bir kısmı mitoloji olarak değerlendirilmiştir.¹ Oysa ki meseleye İslâm paradigmasıyla; İslâmî ontoloji, epistemoloji, metodoloji ve etikle yaklaşılsaydı bu sıkıntı yaşanmayacaktı.

İkinci tutarsızlık kaynaklar konusundadır. Yazı konusundaki belgeler zikredilirken delil olarak Mezopotamya kil tabletleri ile Mısır hiyeroglifleri ileri sürülmektedir. Oysa ki yazı konusunda bunların yanında Kur'ân, tefsir, hadîs kaynakları ile Hz. İbrâhîm ve Hz. Mûsâ'nın suhufu da birer delil olarak kabul edilemez mi? Yine Hz. Mûsâ'ya verilen levha, suhuf ve kitap lafızları da yazı ile ilgili delil olarak kabul edilemez mi? Kur'ân'da Hz. Mûsâ'ya verilen kutsal metinle alakalı olarak suhuf, kitap ve levha lafızları kullanılırken, zübür ve sifr kelimeleri niçin kullanılmamaktadır? Yine Kur'ân'da Hz. İbrâhîm ve Hz. Mûsâ'ya verilen sahîfelerin kadim bir tablet ya da eski bir kitabe kadar bilimsel bir değeri yok mu? Oysa ki bütün bunlar yazı, yazının menşei ve yazı malzemesi hakkında ipucu vermektedir.

Üçüncü bir tutarsızlık, suhuf kelimesinin menşei ile ilgilidir. Bilindiği gibi suhuf kelimesi Yemen Araplarının kullandığı bir kelimedir. Yemen Araplarının yazıyla alakalı en önemli kelimelerden birini kullanmaları, onların bu konudaki maharetlerine işaret etmez mi? Bergamalıların icadı parşömenin, pergamon olarak anılması; imal edildiği bitkiden dolayı kâğıdın papirüs/paper olarak kullanılması; Batılıların ilk kitapla Lübnan'ın kadim Biblos şehri sayesinde tanışmasından dolayı onlarda kitabın *bible* olarak ifade edilmesi, icad ile kelime arasındaki ilişkinin önemini göstermektedir. Bu örneklerden yola çıkarak Yemen menşeli suhuf kelimesinin de Yemen'de kullanılan yazı ve yazı malzemesine işaret etmez mi? Yine Yemen'de Himyerîlerden önce Belkıs'ın Hz. Süleymân'ın mektubunu okuması yazının orada çok daha eskiden beri kullanıldığına bir delil değil midir? Yemen'de müsned yazısı ileri bir seviyededir ki ahsâî, safâî, dâdânî, semûdî ve cazî gibi farklı çeşitleri vardır. Bu çeşitlenme yazının gelişmesiyle olmuş ve farklı tarzlar yaratılmıştır. Hatta müsned yazısı Yemen'den tüm Arap yarımadası ve coğrafyasına yayılmıştır. Fenike ve Nabat yazısının bile müsnedden geliştiği rivayet edilmektedir. Himyerî yazısından biraz farklılık gösterse de başta Bilâd-ı Şam/Şam ülkeleri olmak üzere tüm Ortadoğu'da müsned yazılarına rastlanılmaktadır.

Dördüncü bir mesele de bilimsel camianın yazı konusundaki bazı kaynaklardan habersiz olmasıdır. İlâhiyat alanındaki araştırmacılar modern bilimin çalışmalarından bihaber iken modern bilimciler de ilâhiyat alanındaki çalışmalardan bihaberdır. Zira modern bilim alan araştırması yaparken İslâmî ilim ise sadece dinî doküman incelemesi yapmaktadır. Beşinci mesele de ilk yazı çeşitlerinin hepsinin sağdan sola yazılmasında ilâhî bir elin olup olmamasıdır. Yazının sağdan yazılması meselesine bazı araştırmacılar yazının karakteri ve toplumun tercihi şeklinde açıklama getirebilir. Ancak pek çok İslâm âlimi ve müslüman Hz. Peygamber'in (s.a.s) sünnetine dayanarak işlerini hep sağ elle ve sağdan yapmaya gayret etmişlerdir. Altıncı tutarsızlık ise modern ve çağdaş bilim adamları ilk yazı konusunda belli işaret, resim ve şekilleri kastederken İslâm âlimleri ise ayrıntıya girmeyip yazı ile günümüzde kullanılan alfabeyi ya da bu alfabenin ilk şeklini

¹ Kerim Türkmen, "Arap Yazısının Kaynağı ve Çeşitleri", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8 (1999), 221.

kastetmektedirler. Modern ve çağdaş bilim adamları yazının kaynağını mağara resimlerinde ararken İslâm âlimleri ise Arap yazısında aramaktadır.

Yedincisi ise ülkemizde yapılan tezlerle, çalışmalarla alakalıdır. Örneğin ülkemizde Kur'ân'da kitap ve suhufla alakalı pek çok çalışma yapılmış ancak -bir ikisi hariç- hiçbiri modern ve çağdaş çalışmaların verilerinden yararlanmamıştır. En azından ülkemizdeki kil tablet müzelerinden bile bir bilgi devşirilmemiştir. Ülkemizde Kur'ân'da kitap ve suhufla alakalı çalışmalar, genellikle suhuf, levha, zübür ve sifr gibi kelimelerin lügat anlamlarına ya da bazı müfessirlerin görüşlerine yer vermiştir.² Oysa ki Kur'ân'ın bahsettiği bu yazıların kültürel kalıntıları da olmalıdır. Bu nedenle kültür araştırmalarında etkin olan modern bilimin değerlendirmeleri dikkate alınmalıdır. Yazının sadece sözlük anlamından yola çıkarak tek boyutlu değil de modern birtakım bulgu ve belgelerden de istifade ederek yazının farklı boyutlarının ele alınması gerekmektedir. Bu boyutların ilki kitap gibi doğrudan yazıyla alakalı terimler; ikincisi suhuf, levha ve zübür gibi hem yazı hem de yazı malzemesiyle alakalı metinler; üçüncüsü sicill, levh, rakk ve kırtâs gibi sadece yazı malzemeleri ile ilgili terimler; dördüncüsü hatt, rakm, nüsha ve satr gibi yazı tarzıyla alakalı kavramlar; beşincisi ise ciltli kitap gibi belli bir hacmi olan ve korunaklı yazılı metinlerdir. Bunları yazının öp planda olduğu isimlendirme ile malzemenin ön planda olduğu adlandırma şeklinde iki grupta toplamak da mümkündür.

Modern ve çağdaş bilim, belli ölçüde yazıyı Sümerlere dayandırsa da yazının nasıl geliştiği konusunda hâlâ kesin bir şey söyleyememektedir. Modern bilim, tahmini olarak yazının kökenini mağara resimleri ile Mısır hiyerogliflerine dayandırmaya çalışmaktadır.³ Örneğin modern bilim paradigması ağırlıklı olarak pozitivizme dayandığı için ya somut delil aramakta ya da sadece bulunduğu kitabelere göre hareket etmektedir. Mesela Himyerî yazısına ait en eski belgeyi sadece miladî dönemlerle sınırlandırmaktadır. Ancak Kur'ân'a bakıldığında bunun çok çok öncesi de vardır.⁴

Modern kaynaklar, Arap yazısının Hicaz'a başka bir yerden geldiğini iddia ederler. Bunu da Fenike, Nabat veya Aramî yazılarına dayandırmaya; Fenike yazısını da Mısır hiyerogliflerine dayandırmaya çalışmaktadırlar. Mısır hiyeroglifleri ile Fenike alfabesi karşılaştırıldığında birbiriyle alakasız olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Bine yakın hiyeroglif resim içerisinde 22 Fenike harfi şekillerinin bazılarının birbirine denk gelmesi yazının resimlerden türediğine bir delil teşkil eder mi etmez mi görüşü hâlâ tartışmalıdır. Zira Aydın, her iki yazı arasında büyük bir farkın olduğunu

² bk. Hidayet Aydar, "Kur'ân'da Kitap Kavramı ve Bir Kitap Olarak Levhi Mahfuz", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (İstanbul 2000), 63-141; Hasan Hüseyin Çubuk, *Kur'ân'da Kitap Kavramı*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996; Halim Öznurhan, *Kur'ân'da Kitap*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998; Nurdoğan Türk, *Kur'ân'da Kitap Kavramı*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2001; Mücteba Altındaş, *Kur'ân'da Kitap Kavramı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2012; Halide Kılıç, *Kur'ân-ı Kerîm'de "Suhuf" Adı Verilen Vahiy Mecmuaları*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016.

³ Hüseyin Sabri Alanyalı, *Kültür Tarihi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2014), 26.

⁴ en-Neml 27/30. el-Enfâl 8/2.

belirtir.⁵ Bazı bulgu ve belgeler de alfabeli yazının Fenikelilerden çok daha önce kullanıldığına işaret eder.⁶

Din merkezli bakış açısına göre yazı, Yüce Allah tarafından Hz. İdrîs'e öğretilmiş, sonra da zamanla dünyanın pek çok bölgesine yayılmıştır.⁷ Bu görüş hiç de küçümsenecek bir görüş değildir. Çünkü geçmişte olduğu gibi günümüzde de birkaç millet hariç tüm dünya aynı kökene sahip harfleri kullanmaktadır. Üstelik bu harflerin adı da Arapça'dır.

Çalışmada yazı ile ilgili tarih ve tarihlendirmelerden bilinçli olarak uzak durulmuştur. Zira yapılan çalışma ve deneyler sonucunda bazı radyokarbon uygulamalarının hata verdiği bilinmektedir. Yine Hz. İbrâhîm'in M.Ö. 2000'li yıllarda ve Sümerlilerin yazıyı icadından sonra yaşadığını söyleyen tarihî verilerde de bazı tutarsızlıklar olduğunu düşünülmektedir. Mesela Hz. İbrâhîm'in M.Ö. 2000'li yıllarda yaşadığı dikkate alındığında insanlık tarihi beş altı bin yıllık bir süreyi kapsamaktadır. İnsanlık tarihi bu kadar kısa olmamalıdır. Zira pozitif bilim, bilimsel devriminde insanlık tarihinin 6 bin yıl olmadığı teziyle kiliseye karşı ciddi bir eleştiri yöneltmiştir. Pozitif bilim yaptığı doğa araştırmaları sonucu bunun on binlerce hatta yüzbinlerce yıl olduğunu söylemektedir. Biz bunu da şüpheyle karşılamaktayız. Zira ister dinî bilim isterse de pozitif bilim olsun Kur'ân ve hadîste kesin bir tarih verilmediği için tüm tarihlendirmelerin tahmin olduğunu düşünmekteyiz. Bunun en güzel örneği yakın tarihte Göbeklitepe konusunda görülmüştür. Diğer bir tartışma konusu da Sümerlilerden önce indirilmiş vahiylerin sözlü olduğu; herhangi bir nesneye yazılmadığı meselesidir. Ancak bu görüş Kur'an'ın beyanıyla çelişmektedir. Zira Arapça'da suhuf, hem "yazılı vahiyler" hem de "yazılı metinler" için kullanılmaktadır.

1. Modern Bilimlere Göre Yazı

Modern bilime göre insanoğlu Yüce Allah'ın özel olarak yarattığı bir canlı değildir. İnsanoğlu tarihsel süreç içerisinde başka canlılardan evrimleşerek oluşmuştur. Bu evrimleşme sonucunda önce Hominidler ve Neandertal denilen insan benzeri canlılar sonra da bunlardan yaklaşık olarak 300 bin yıl önce günümüz insanlarının ataları olan Homo Sapiensler oluşmuştur.⁸ İnsanoğlunun kendisi evrim ürünü olduğu için yazısı da evrim ürünüdür. Bu nedenle bazı modern ve çağdaş bilim adamlarına göre yazı, mağara resimlerinden kümülatif olarak ve üzerine daha da gelişmiş konularak oluşturulmuştur.⁹ İlk mağara resimleri de Fransa ve İspanya'daki bazı mağaralarda, günümüzden yaklaşık olarak 30-40 bin yıl önce çizilmiştir.¹⁰ İlk insanın Arap yarımadası; Akdeniz

⁵ Mustafa Aydın, "Arap Yazı Sistemi", *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi* 10/4 (İstanbul 2018), 1-8.

⁶ Aydın, "Arap Yazı Sistemi", 3 - 4.

⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, Beyrût: Dâru'l-ma'rife, 1409/1989, 6/375; Ebu'l-Abbas el-Kastalânî, *İrşâdü's-sârî* (Beyrût: Dâru'l-fikr, 1410/1990), 7/286; İsmâîl b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ* (Beyrût: Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, 1351/1932), 1/267.

⁸ Ali Ergur vd. *Kültür Sosyolojisi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2015), 3, 4; Süavi Aydın ve Yılmaz Selim Erdal, *Antropoloji* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012), 119.

⁹ Alanyalı, *Kültür Tarihi*, 26.

¹⁰ Alanyalı, *Kültür Tarihi*, 25.

çevresi ve Orta Doğudan tüm dünyaya yayıldığı kabul edilirse insanlık tarihinin 30-40 bin yıldan daha uzun olduğu söylenebilir. Bunlara göre yazının tarihî 10 binlerce yıldan çok daha önce olmalıdır. Ancak bu yazılar onlara göre günümüzde kullanılan alfabe harfleriyle değil de başka şekillerle yazılmıştır.

Modern ve çağdaş bilime göre insanoğlu tarihsel süreç içerisinde farklı yazı çeşitleri kullanmıştır. İlk olarak insanlar, bir şeyin sayısının belirlemek için ip ve lif gibi yumuşak nesnelere düğüm atmışlar; ağaç gibi sert cisimlere de çentik atarak duygularını dışa vurmuşlardır ki bu şekillere objectgraphic/madde yazısı denir. İkincisi insanlar mağara resimlerinde olduğu gibi belli yüzeylere bir şeyin resmini çizmişlerdir ki bunlara da pictographic/resim yazısı denir. Üçüncüsü insanlar resim yazısından sonra resimlerden kavramları oluşturmuştur ki bunlara ideographic/fikir yazısı denir. Resim yazısında bir şey neyin resmi ise onu temsil etmektedir. Fikir yazısı, resim yazısından güneş resminin güneşin yanı sıra gündüzü de ifade etmesiyle ayrılır. Mısır hiyeroglifleri, Hitit kitabeleri ve Maya-Aztek kitabeleri fikir yazısı için en güzel örneklerdir.¹¹ Fikir yazısından sonra insanoğlu, resimlerin farklı heceler anlamına geldiği Çin ve Japonlar gibi logographic/hece yazısını kullanmıştır. Son aşama ise günümüz alfabelerine kaynaklık eden her sese karşılık bir simgenin kullanıldığı phonographic/ses yazısıdır.¹²

Modern bilime göre insanoğlu kendisi tarihsel süreç içerisinde evrimleştiği gibi yazısı da evrimleşmiştir. Klasik İslâm kaynaklarından anlaşılan, Hz. Âdem'in doğrudan yaratılması gibi yazı da insanoğluna doğrudan harfli ve alfabeli olarak verilmiştir. İslâm'a göre ilk insan Hz. Âdem'dir. Yüce Allah, Hz. Âdem'i halife olarak yaratmış,¹³ sonra da ona isimleri, dili, öğretmiş; ona dil ve konuşma kabiliyetini bahşetmiştir.¹⁴ Bu özellikler sadece Hz. Âdem'i değil onun şahsında tüm insanlığa verilmiştir ki insan emaneti yüklenmiştir.¹⁵ Kur'ân'a göre insanoğlu diğer canlılardan evrimleşerek değil de halife olarak ve özel olarak yaratılmıştır. Dolayısıyla modern ve çağdaş bilime İslâm ilim anlayışı bu noktada ciddi olarak birbirinden ayrılmaktadır. İkinci bir ayrım noktası ise insanlık tarihinin başlangıcı ile ilgilidir. Kur'ân'da insanlığın ne zaman başladığına dair kesin bir bilgi yoktur. Ancak bazı İslâmî kaynaklarda insanlık tarihî hakkında 8-10 bin yıllık gibi kısa bir süre telaffuz edilmektedir. Hatta bazı kaynaklarda bu süre 5-6 bin yıla kadar bile düşürülmektedir.¹⁶ Buna göre yazı ilk insanlara kadar gitmekte fakat insanlık tarihî çok kısa bir süre olarak kabul edilmektedir. Ancak bazı İslâm âlimlerinin yaptığı bu tarihlendirmelerin Kur'ânî hiçbir dayanağının olmadığı belirtilmesi gerekir. Modern bilimlere göre bu süre en az 300 bin yıldır.¹⁷ 5-6 bin yıllık

¹¹ İsmail Durmuş, "Harf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/158.

¹² Ferruh Kahraman, "Alfabenin İcadı ve Harflerin Kökeni", *Marife* 20/2, (2020), 767.

¹³ el-Bakara 2/30.

¹⁴ el-Bakara 2/31.

¹⁵ el-Ahzâb 33/72.

¹⁶ Bahattin Dartman, "Yazının Keşfi Konusunda Dinî Metin ve Arkeolojik Bulgular Çerçevesinde Yeni Bir Yaklaşım", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 41 (Ankara 2009), 10.

¹⁷ Ergur vd. *Kültür Sosyolojisi*, 3, 4.

kadim bilgi ile pozitif bilim farkını kapatmak için son dönemlerde Hz. Âdem'in ilk insan olmayıp peygamberlerin atası olduğu da iddia edilmiştir. Bu iddialar, pozitif bilimle kadim bilgileri uzlaştırma çabası sonucu ortaya çıkmıştır. Ancak geçmiş on yıllar içerisinde tek hakikat kaynağı olduğu düşünülen pozitif bilim yöntemi ve teknikleri de ciddi anlamda eleştirilmiş; yerine günümüzde eleştirel realizm/post modern olarak adlandırılan bir bilim anlayışı ikame edilmiştir.

Bazı İslâm âlimlerine göre yazı Hz. Âdem'den beri vardır. Yüce Allah Hz. Âdem'e isimlerin yanı sıra harfleri de öğretmiştir. Bu harfler veya yazı basit bir kodlama olmalı ki ondan sonra yazı Hz. İdrîs tarafından daha da geliştirilmiştir. Zira Hz. İdrîs insanlık tarihinde kalemi icat etmiştir.¹⁸ Hatta o, kalemin yanında elbiseler dikmiş, matematik konularında yeni formüller oluşturmuş ve gök cisimleri konusunda çalışmalar yapmıştır.¹⁹ Eğer bu rivayetler doğruysa başta kalem olmak üzere Hz. İdrîs'in yaptığı icatlar yazı ve ölçüyü çağrıştırmaktadır. Zira ölçü ve yazı olmadan elbise dikmek, hesap yapmak ve yıldızlar ilmiyle uğraşmak zordur. Kitab-ı Mukaddes'te Hz. İdrîs olduğu söylenen Hanok'un bazı özelliklerinin Hz. İdrîs'le örtüştüğü görülmektedir. İslâm âlimlerinin bazılarına göre, Hz. Âdem'e suhuf verildiği iddia edilse de²⁰ gerçek anlamda yazı, hesap ve bilimsel etkinlikler Hz. İdrîs'le beraber başlamıştır.²¹ Ancak modern ve çağdaş bilim, dinî rivayetlerden ziyade ampirik belgelere önem verdiği için Hz. İdrîs'le ilgili malumatlar bilimsel bilgi değeri taşımamaktadır.

Hz. İdrîs'in ilk çağlarda yaşaması sebebiyle o dönemlerde böyle şeylerin mümkün olup olmadığı sorusu akla gelebilir. Yine bu bilgiler Kur'an'ın verdiği bilgiler dışında olduğu için eleştiriye açıktır; yanlışlar, uydurma rivayetler ve İsrâiliyyat gibi düşünülebilir. Ancak Hz. İdrîs'in günün belli vakitlerinde namaz kılan; diğer ibadetlerini yılın belli günlerinde yerine getiren bir peygamber olduğu düşünülürse onun en azından takvim için bile olsa yıldız ilmiyle uğraştığı söylenebilir.

1.1. Modern Bilimlere Göre İlk Yazı Örnekleri

Modern ve çağdaş bilime göre yazı, ilk defa Mezopotamya'da ortaya çıkmış ve tarih yazı ile başlamıştır. Pek çok modern bilim insanına göre yazı ilk defa Mezopotamya'da Sümerler tarafından icat edilmiştir.²² Yazının Mezopotamya'da ortaya çıktığına dair en önemli deliller ise Mezopotamya

¹⁸ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/2000), 21/233.

¹⁹ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 21/233; İbnü'l-Esîr, *Kâmil fi't-târîh*, 1/54; Nişancızade, *Mir'ât-ı Kâinât*, 1/124-128; Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm'da Düşünce ve Hayat*, 151, 152; M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 79, 80.

²⁰ Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, ez-Zemahşerî, *Keşşâf* (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407/1987); 2/115; 4/741; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 31/137; Ali b. Muhamed el-Mâverdî, *Tefsîru Mâverdî* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.), 6/256; Ebu'l-Fazl Celâlüddin es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.), 8/489; Ebu's-Senâ Şihâbüddin Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1415/1995), 15/141-142.

²¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 21/233; İbnü'l-Esîr, *Kâmil fi't-târîh*, 1/54; Nişancızade, *Mir'ât-ı Kâinât*, 1/124-128; Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm'da Düşünce ve Hayat*, 151, 152; M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 79, 80.

²² Emin Bilgiç, "Sümerler", *Türk Ansiklopedisi* (Ankara: Milli Eğitim Yayınları, 1981), 30/126; Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümerde Başlar*, çev. Hamide Kayukan (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1999), 445; Samuel Noah Kramer, *Sümerler*, çev. Özcan Buse (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002), 396; Gülbin Koçak, "Sümer Silindir Mühürleri", *Bilim ve Teknik*, sayı 403 (2001), 87; Aydın Sayılı, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik Astronomi ve Tıp* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982), 4; Harriet Grawford, *Sumer and The Sumerians* (Cambiridge: Cambiridge University Press,

ve Anadolu'da bulunan kil tabletlerdir.²³ Mısırdaki ise Sümerlerin çivi yazısını icat ettiği döneme yakın bir dönemde hiyeroglif icat edilmiştir.²⁴ Ancak Sümerlilerin çivi yazısına bakıldığında Arapçadaki gibi şekillerin bir heceyi karşıladığı görülür. Buna göre yazıyı ilk defa Sümerlilerin icat ettiğini kabul etmek alfabenin de ilk defa Sümerliler tarafından icat edildiği anlamına gelir. Sümer yazısı, Arapların müsned yazısına benzemekte olup ondan harflerin şekli ve sayısı ile ayrılmaktadır.

Modern ve çağdaş bilime göre yazı, beşerî bir üründür. Yazı ilk defa Mezopotamya'da kullanılmış olup tarih yazıyla başlamıştır.²⁵ Yazı idyografik ve fonografik aşamalardan sonra bugünkü şeklini almıştır. Heceli yazı ilk defa Mezopotamya'da M.Ö. 3000'li yıllarda kullanılmaya başlanmış ve yaklaşık 600 çiviye benzeyen şekilden oluşmaktadır.²⁶ Mısır da ise yine aynı yıllarda 1000'e yakın resimden oluşan hiyeroglif icat edilmiştir.²⁷ Çivi yazısı Sümerliler tarafından icat edilmiştir. Sonra Akad, Babil ve Asurlulara geçmiştir. Hitit yazısı da kültürel ve ticari faaliyetler neticesinde Akad yazısından geliştirilmiştir.²⁸

Bilimsel bulgular içerisinde Hz. Âdem'e dair bir belgenin olmaması onu inkâr etmemizi gerektirmemektedir. Yine tarihte Hz. Nûh bir gemi inşa etmiş,²⁹ Hz. Hûd ve Hz. Sâlih kavmi tarihte büyük medeniyetler kurmuşlardır.³⁰ Hatta bu medeniyetlere ait kalıntılar günümüze kadar ulaşmıştır. Bunları Yüce Allah bizzat Kur'ân'da yazılı olarak aktarmaktadır. İslâm'a göre Yüce Allah'ın bu bilgileri kitabında yazılı olarak aktarmasının kilden yapılmış bir tablettten ve bir kitabeden daha fazla bilimsel niteliği olmalıdır. Bir Müslüman için Zebed ve Harran kitabelerinden öte Kur'ân ve hadîs başlı başına bir bilgi kaynağı ve delilidir. Bir Müslüman için pozitif bilimlerin ve diğer bilimlerin paradigması olan akıl ve ampirik/görgül bilgilerden öte sahih dinî metinler de birer geçerli belge niteliğindedir. Bu nedenle İslâm bilginlerine göre yazı tevkîfî ve beşerî olmak üzere başlıca iki görüş etrafında ele alınmıştır.

Tarihin yazının icadı ile başlatılması da İslâm paradigmasına aykırıdır. Zira yazı öncesi tarihten başta Kur'ân olmak üzere pek çok dinî metin haber vermektedir. Tarihin illâ lâdinî bir metindeki bilgiyle başlayacağı diye bir mecburiyet yoktur. Hz. Muhammed (s.a.s.) tarihin belli bir döneminde yaşamış bir şahsiyettir. Bunu tüm bilim paradigmaları kabul etmektedir. Ancak kabul

2002), 151; Kadriye Tansuğ vd. "Sümerlerin Dünya Görüşü ve Babil Edebiyatına Toplu Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih/Coğrafya Fakültesi Dergisi* 7/4 (1949), 552; Edward Chiera, *Kilden Kitaplar Çivi Yazılı Belgelerin Anlattıkları*, çev. Ali M. Dinçol (İstanbul: Çantay Kitabevi, 1996), 45.

²³ Kramer, *Tarih Sümerde Başlar*, 445; Georges Jean, *Yazı İnsanlığın Belleği* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), 13.

²⁴ Nuray Yıldız, *Eskiçağda Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 22.

²⁵ Ekrem Akurgal, *Ancient Civilizations And Ruins of Turkey* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1978), 5.

²⁶ N. Z. Masrif, *Muşavver el-haṭṭu'l-'Arabî* (Bağdat: Dâru'n-Nehda, 1980), 295.

²⁷ Masrif, *Muşavver el-haṭṭu'l-'Arabî*, 295.

²⁸ Masrif, *Muşavver el-haṭṭu'l-'Arabî*, 295.

²⁹ Hûd 11/37.

³⁰ bk. Celal Kırcı, "Âd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/333, 334; Celal Kırcı, "Semûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 46/500.

edilmeyen ona indirilen kitap ve dindir. Hatta ona indirilen kitaptaki tarihî bilgiler ilk insana ve hatta daha da ötesine kadar gitmektedir. Bilimsel yaklaşım olarak meseleye İslâm paradigmasıyla; İslâmî ontoloji, epistemoloji, metodoloji ve etikle yaklaşılsaydı insanın atası başka canlılarda aranmayacaktı. Vahiyelere, varlığa ve ahirete ayrı değil de bir bütün olarak bakılacaktı. Son yüzyıllarda bilim olarak sadece pozitif paradigma kabul edilerek din-bilim ayrımına gidilmiştir. Aslında bu ayrıma din-bilim karşıtlığı değil de Hıristiyanlık-pozitif bilim karşıtlığı demek daha uygundur. Zira İslâm'a göre Kur'ân vahyi Allah'ın âyetleri olduğu gibi kâinat da yeryüzü de insan da Allah'ın âyetleridir. Bilim adamlarının yaptığı insan ve kâinat üzerindeki Allah'ın âyetlerinin keşfidir. Ancak bu keşiflerin vahiy âyetlerinin yorumlarıyla onaylanması gerekmektedir. İslâm bilim anlayışını diğer paradigmalardan ayıran en önemli fark da budur.

1.2. Modern Bilimlere Göre Alfabeli Yazı

Modern ve çağdaş bilime göre insanoğlu tarihsel süreç içerisinde yazı için farklı semboller kullanmıştır. Günümüzde kullanılan harflerin ilk şekli Lübnan'da yaşayan bir Arap devleti olan Fenikeliler/Ken'ânîler tarafından oluşturulmuştur. Onlara göre takriben M.Ö. 2000 ilâ 1000'li yıllar arasında resim yazıları yerine belli isimlerin ilk seslerinden -beyt kelimesinin ilk sesinden "b" harfinin oluşması gibi- harfleri oluşturmuşlardır.³¹ Ancak bu görüş yaygın olsa da pek çok bilim insanı tarafından eleştirilmektedir.³² Sembolik alfabeden önce insanoğlu iletişim ve kayıt için pictographic/resim yazısı; ideographic/fikir yazısı ve logographic/hece yazısı kullanmıştır. Ancak zamanın geçmesiyle beraber ufku ve kültürü gelişen insanoğlu için resim, fikir ve hece yazısı yetersiz kalmıştır. Zira resim, fikir ve hece yazılarının simge yönü olduğu için bir yandan pek çok anlama gelmekte diğer yandan bazı ifade ve duyguların karşılığı olmadığı için yetersiz kalmaktadır. Bu da kayıtlarda ve iletişimde ihtilaflar çıkarmaktadır. Onlara göre Fenikeliler önce insanoğlunun konuşurken iletişimde çok az sayıda ses kullandığını fark etmişler ve bunları da bazı isimlerin ilk seslerini harf olarak kodlamışlardır. Buradan yola çıkarak Fenikeliler daha pratik bir yol denemişlerdir. Sınırsız sayıda resim veya şekil yerine belli seslerle sonsuz sayıda kelime üretmişlerdir. Benzerini insanoğlu sayılarda da yapmıştır. Günümüzde insanoğlu 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 ve 9 rakamlarından oluşan toplam 10 rakamdan sınırsız sayı üretebilmektedir. Aynı şekilde Fenikeliler de **أبجد هوز حطي كلمن سعفص قرشت** (Ebced hevvez hıttî kelemen se'feş karşıset) şeklinde kodlanan 22 sestem tüm sözcükleri yazabilmişlerdir. İbn Haldûn başta olmak üzere pek çok bilim insanı buna karşı çıkıp yazının kaynağının müsned alfabesi olduğunu kabul ederler.³³ Müsned alfabesinde ise bunlara ilaveten **ثخذ ضظغ** (sehaz ve dazağ) harfleri daha vardır ve toplam harf sayısı 28'dir. Aynı zamanda bu harflerin her biri rakamdır.

³¹ Durmuş, "Harf", 16/160.

³² Aydın, "Arap Yazı Sistemi", 3-4.

³³ Abdurrahman İbn Haldûn, *Muqaddime*, nşr. Abdüsselam eş-Şeddâdî (Dâru'l-Beydâ: Beytü'l-Fünûn ve'l-Ulûm ve'l-'Adab, 1426/2005), 2/312; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fi târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1413/1993), 8/194.

Modern ve çağdaş bilim adamları Fenike alfabesinin kökeninin resim yazısı olduğunu iddia ederler. İnsanoğlu alfabe yazısına geçmeden önce Mısır ile Hititlerde olduğu gibi resim yazısı ile fikir yazısını kullanmışlardır. Harflerden oluşan sembolik alfabe ise resim yazısı ve fikir yazısından geliştirilmiştir. Modern ve çağdaş bilim adamlarının Fenike alfabesinin kökenini Mısır ile Hititlere dayandırmasının sebebi alfabedeki sesleri oluşturan varlıkların/isimlerin Mısır ve Hitit tabletlerinde de çizilmiş olmasıdır. Varlıklar önce Mısır ve Hitit yazıtlarında resim olarak çizilmiş Fenikeliler ise bunlar arasından bazı şekilleri seçerek onların farklı cephelerden görünüşünü daha basitleştirerek sembolik harfleri oluşturmuşlardır. Örneğin Mısır hiyerogliflerinde öküz olarak çizilen A harfi Fenikelilerde sadece öküzün baş ve boynuzları şeklinde daha pratik olarak kodlanmıştır. Araplar A harfini zamanla daha da pratikleştirerek bir çizgi halinde “ı” elif/hemze olarak; Latinler ve Grekler ise öküz başını tersine çevirerek A şeklinde yazmışlardır. Zamanla Fenikelilerden bu harfler diğer Araplara İbrânîlere, Arâmîlere, Göktürlere, Soğdlara, Greklere, Latinlere, Slavlara ve daha pek çok millete geçmiştir.³⁴ Onlara göre başlangıçta Fenikelilerin oluşturduğu 22 harfe her millet kendi kültürüne göre az da olsa bazı harfler eklemiştir.

2. İslâm Kaynaklarına Göre Yazı

İslâmî kaynaklarda yazı konusunda başlıca iki görüş vardır. Bu görüşlerden ilkinde yazı tevkîfi olarak/ilahî bir lütufla Yemen bölgesinde teşekkül etmiştir.³⁵ 28 harften oluşan bu alfabe Hûd kavminin helâkinden sonra büyük ihtimalle onların devamı niteliğindeki Semûd kavmi tarafından kuzey bölgelere ve Sina yarımadasına taşınmıştır ki müsned yazısının bir türüne de semûdî denilmektedir. Nitekim yazı Hicaz'a da bu kaynaktan ulaşmıştır.³⁶ İbn Haldûn ve Cevad Ali de yazının Main veya Himyerî kaynaklı olduğunu savunup kökenini Hz. Hûd kavmi gibi Arabü'l-baîdeye/kadim Araplara dayandırır.³⁷ Diğer görüşte de sosyal bilimlerle veya pozitif bilimle paralellik arz eder. Bu görüşe göre yazı insanlar tarafından zamanla oluşmuş bir üründür.

2.1. Yazının Tevkîfi Olması

Ebû Zer'e (ö. 32/653) nispet edilen bir rivayete göre yazı, ilk defa Yüce Allah tarafından öğretilmiş olup Arap harfleriyle yazılmıştır.³⁸ Bu görüşe göre yazı ilk insandan beri mevcuttur. Bir hadîse göre Hz. Âdem'e; 50; Hz. Şît'e; 30; Hz. İdrîs'e ve Hz. İbrâhim'e 10'ar sahîfe indirilmiştir.³⁹ Konuyla alakalı bir başka hadîste ise 104 ilahî kitaptan bahsedilir.⁴⁰ Bu sebeple Kalkaşendî ve

³⁴ Durmuş, “Harf”, 16/158.

³⁵ İbn Haldûn, *Muqaddime*, 2/312; Ebu'l-Ferec İbn Nedîm, *Fihrist*, nşr. İbrâhîm Ramadân (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 14.

³⁶ İbn Nedîm, *Fihrist*, 14.

³⁷ İbn Haldûn, *Muqaddime*, 2/312; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 8/194.

³⁸ Ebu'l-Abbâs el-Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'sâ fi şmaati'l-inşâ* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987), 3/7.

³⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 31/137; Mâverîdî, *Tefsîru Mâverîdî*, 6/256; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 8/489; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 15/141-142.

⁴⁰ Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 8/489.

Cehşiyârî yazının ilk defa Hz. Âdem tarafından kullanıldığını söylemişlerdir.⁴¹ Bazı âlimler de Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Kalemle yazıyı ilk defa İdrîs yazmıştır" hadîsine dayanarak yazının Hz. İdrîs'le başladığını kabul ederler.⁴²

Kur'ân'da peygamber kıssalarının arka arkaya anlatıldığı A'râf, Hûd ve Şuarâ sûrelerinde Yemen'de yaşamış bir peygamber olan Hz. Hûd'un⁴³ kültür, medeniyet ve şehirleşme faaliyetlerinde diğer peygamberlere önceliği olduğu gibi yazı konusunda da önceliği olmalıdır. Nitekim İbn Haldûn yazıyı tarihsel olarak Hz. Hûd dönemine isnat ettiği gibi sosyolojik olarak da medeniyetle doğru orantılı görmüştür.⁴⁴ İbn Haldûn'dan yapılan alıntılar ve Hz. İdrîs ile ilgili bilgiler yazının tevkîfi olduğunu akla getirmektedir. Tevkîfi olması yazının geliştirilmesi konusunda insan emeğini yadsımak anlamına gelmemelidir. Tabi ki insanoğlu yazıyı geliştirmiş ve her toplum kendisine göre bir alfabe oluşturmuştur. Ancak başlangıcının/nüvesinin/çekirdeğinin ilâhî olabileceğini akıldan çıkarmamak gerekir.

Günümüz dünyasında harflerinin 22 tanesi tüm toplumlar tarafından ortak olarak kullanılmakta ve bu harflerin adı da Arapça olarak telaffuz edilmektedir. (أبجد هوز حطي كلمن سعفص قرشت) (Ebced hevvez hıttî kelemen se'feş çaraşet) olarak kodlanan bu harflere ilaveten Arapçada (ثخذ ضظغ) (sehzaz ve dazağ) şeklinde 6 harf daha vardır. Arap harfleriyle diğer milletlerin kullandığı harflere bakıldığında bunların köken adlarının hepsinin Arapça olduğu görülür. Örneğin Arapça'da "elif" öküzü anlamına gelen "الف/elf" in ilk sesi; "Bâ", mabet, ev ve çadır mânâsına gelen "بيت/beyt" in "b" si; "cîm" "جمل/cemel" in "c" si; "dâl" evin kapsı anlamına gelen "دال/dâl" in "d" si; hâ, başının üzerine elini koymuş adam şekli olan "ه/hâ" nın "h" si; "hâ" duvar ve çit anlamına gelen "حائط/hâit" in "h" sı; "yâ" "el ve güç" anlamına gelen "يد/yed" in "y" sı; "kâ" avuç içi anlamına gelen "كف/keff" in "k" si; "mîm" su anlamına gelen "ماء/mâ" nın "m" si; "nûn" balık anlamına gelen "نون/nûn" un "n" si; "sîn", diş anlamına gelen "سن/sinn" in "s" i; "ayn" göz anlamına gelen "عين/ayn" in "o" şekli; "fâ", ağız anlamına gelen "فو/fû" nün "f" si; "sâd" "olta ve avlanma" anlamına gelen "صيد/sayd" in "s" sı; "kâf" maymun anlamına gelen "كاف/kâf veya قرد/kırd" in "kâ" sı; "râ", baş anlamına gelen "رأس/ra's" ün "r" sından türetilmiştir. Harflerin kökenlerinin Arapça olmasından ve bu kökene dair kelimelerin de sık bir şekilde Kur'ân'da kullanılmasından dolayı harflerin veya alfabenin ilk defa Araplar tarafından kullanıldığı söylenebilir.

Yazının tüm dünyaya Yemen bölgesinden yayılma ihtimali dikkatten uzak tutulmamalıdır. Tarihte ilk dönem medenî toplumlarından biri olan Hûd kavminin yazıyı kullanması yadigarlanmamalıdır. Zira Kur'ân'ın Âd kavmine ait muhteşem saray tasvirlerinden⁴⁵ ve günümüze kadar ulaşan kalıntılara bakıldığında ölçü, hesap ve kitaba dayanan izlere rastlanır. Bu sebeple

⁴¹Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'sâ fi şinaati'l-inşâ*, 3/7; Muhammed Cehşiyârî, *el-Vüzerâ ve'l-küttâb* (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1980), 2.

⁴²Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 6/375; Kastalânî, *İrşâdü's-sârî*, 7/286; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/267.

⁴³ bk. el-Ahkâf 46/21.

⁴⁴ İbn Haldûn, *Muqaddime*, 2/315.

⁴⁵ eş-Şuarâ 26/128, 129.

Yüce Allah, onlardan bahsederken maharet ve beceriyi ifade eden s-n-'a fiilini hatta bundan da öte مَصَانِعَ/masâni' kelimesini kullanmıştır.⁴⁶ مَصَانِعَ/masâni' kelimesi hem ism-i meful masnû'nun; hem de ism-i alet misne'in cemisidir. مَصَانِعَ/masâni'ye ism-i meful anlamı verilirse sanatla yapılmış şeyler anlamına gelir. Eğer مَصَانِعَ/masâni'nin müfredi ism-i alet kabul edilirse anlam, siz sanat eserleri yapıyorsunuz olur. Bu sebeple Katâde, مَصَانِعَ/masâni'yı özel bir beceri ve ölçü isteyen sanat eseri "su kuyuları, su sarnıçları"; Mücâhid ise "muhkem kaleler" olarak açıklamıştır.⁴⁷ Bu yorumlar kadim müfessirlere aittir. Ancak Hûd kavmine ait harabelerde yapılan güncel tahliller bu sanatların ne olduğunu daha da açığa çıkaracaktır. Belki de kadim kent harabelerinde yazıya dair bir ize bile rastlanabilecektir. Hatta Hz. Nûh'un yaptığı gemi dikkate alınırsa insanoğlunun Hz. Hûd'dan önce de kendine göre bir hesap ve ölçü şeklinin olduğu anlaşılır.⁴⁸ Zira belli bir hesap ve ölçü olmadan tufana dayanacak sağlam ve büyük bir geminin yapılması çok zordur. Gemi inşa etmek basit de olsa yazı ve cebir bilgisini gerektirmektedir. Geminin inşasında amele/a-m-l yerine sanaa'/s-n-'a fiilinin tercih edilmesi de belli bir sanat ve inceliği göstermektedir.⁴⁹

Sosyoloji ve tarihin temel eserlerinden kabul edilen İbn Haldûn'un *Mukaddime*'sinde yazı ile ilgili detaylı bilgilere ulaşmak mümkündür. *Mukaddime*'ye göre yazı Yemen kaynaklıdır ve aslı *müsned* yazısıdır. Yemen'de Hz. Hûd'un kâtibi Hulcan b. Kasım yazıyı bölge halkına öğretmiş, onlar da öğrendikleri bu yazıyı kültürel ilişkiler neticesinde kuzeye Enbar'a taşımışlardır. Enbar'dan da yazı, Abdullah b. Cud'an ve Harb b. Ümeyye vasıtasıyla da Hicaz'a taşınmıştır.⁵⁰ İbn İshâk ise yazının Yemen'den doğrudan Hicaz'a intikal ettiğini savunur.⁵¹ Hz. Hacer ve Hz. İsmâîl, Hz. İbrâhîm tarafından Mekke'ye getirilir. Hz. İsmâîl vasıtasıyla zezem suyu ortaya çıkmış ve bazı Arap kavimleri suya kavuşan Mekke'ye yerleşmişlerdir. Mekke'ye yerleşen kadim Araplardan Cürhümlüler, kendileriyle beraber yazıyı da Yemen'den Mekke'ye taşımışlardır. Cürhümlüler'den bir kızla evlenen Hz. İsmâîl onlardan yazıyı da öğrenmiştir.⁵² Yemenliler, eskiden beri *müsned* adlı bir yazı kullanmışlardır.⁵³ Bu yazı büyük ihtimalle tarih boyunca kullanılmaktadır ve kronolojik olarak da Hz. İdrîs'ten Hz. Hûd, Mainliler, Sebeliler ve Himyeriler'e intikal etmiştir.⁵⁴ Bu bilgilerle Hz. Süleymân'ın Sebe melikesi Belkıs'a yazdığı mektup bilgileri birbiriyle örtüşmektedir. Yemen'de yazı kullanılmaktadır ki Hz. Süleymân, Sebe melikesi Belkıs'a bir mektup yazmıştır. Bu mektubun Sebeliler tarafından okunduğu, besmele ile başladığı Kur'ân'da bizzat Kraliçe Belkıs'ın dilinden ifade

⁴⁶ eş-Şuarâ 26/129.

⁴⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-meâni*, 19/164.

⁴⁸ Hûd 11/37.

⁴⁹ Hûd 11/37.

⁵⁰ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 2/312.

⁵¹ İbn Nedîm, *Fihrist*, 14.

⁵² İbn Nedîm, *Fihrist*, 14.

⁵³ Nihat M. Çetin, "Arap", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 3/276.

⁵⁴ Benzer ifadeler için bk. İbn Haldûn, *Mukaddime*, 2/312.

edilmiştir.⁵⁵ Bir de âyette Hz. Süleymân'ın mektubunun *kitap* lafzıyla ifade edilmesi, bu metnin, suhuf, zübür ve levha gibi yazılı metinlerden daha geniş ve daha hacimli olması anlamına gelmektedir.⁵⁶

İbn Haldûn'a göre yazı, sosyal ve medenî durumla alakalı olup şehirli ve hadarî bir toplum tarafından geliştirilmiştir. Yazı bir sanat çeşidi olup gelişmişliğin göstergesidir. Bu sebeple bedevî bir hayat yaşayan Benî Mudar'ın, (Hirelilerin ve Enbarlıların) yazıyı icat etmesi ve geliştirmesi mümkün değildir. Yazı Benî Mudar değil de Himyerîliler tarafından Yemen'de kökleri eskilere dayanan bir yazıdan geliştirilmiştir.⁵⁷ Böylece İbn Haldûn, Himyerî yazısının tarihsel süreç içerisinde son bulduğunu savunanlara karşı bir görüş belirtmiştir.⁵⁸ Aynı zamanda İbn Haldûn, bu görüşüyle alfabeyi Fenikelilerin geliştirdiği görüşünü de reddetmektedir. Bu görüş günümüzde de pek çok bilim insanı tarafından desteklenmektedir.⁵⁹

Kur'ân'da Yemen'de yazı kullanıldığının bir başka delili de suhuf kelimesinin ilk defa Yemenliler tarafından kullanılmasıdır. O dönemde Kuzey ve Batı Arapları ile diğer Samiler sahîfe yerine zübür⁶⁰ ve levha/tablet sözcüklerini kullanmaktadırlar.⁶¹ Kelimelerle ilim, teknoloji ve kültür arasında doğru orantı olduğuna göre suhuf anlamına gelen parşömen, rakk, kırtâs gibi yazı malzemeleri Yemenlilerin icadı olmalıdır. Bu sebeple Kur'ân'da kadim kutsal kitaplar için ilk icat edilen yazı malzemeleri olan sahîfeler/suhuf kelimesi kullanılmaktadır. Zira suhuf, güney Sâmi dillerinde, sahîfe kelimesinin çoğuludur.⁶² Kur'ân'da yazı malzemesine pek çok isim verilmesine

⁵⁵ en-Neml 27/30.

⁵⁶ Jean, *Yazı İnsanlığın Belleği*, 41; Yıldız, *Eskiçağda Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu*, 211-213. Bu görüşe itirazın "Hz. Süleymân M. Ö. 967-965 yılları arasında babasıyla birlikte, 965-928 yılları arasında da tek başına hüküm sürdüğü, diğer bir yoruma göre ise babasının vefatından kısa bir süre önce 971 veya 970'te kral olduğu ve 931 yılına kadar hüküm sürdüğü; bu tarihin de Sümerlilerim M.Ö. 3000'li yıllarda yazıyı icat etmesinden sonra gerçekleştiği" söylenebilir. Ancak asıl problem bu bilgilerde değil; insanlık tarihinin başlangıcı, Sümerlerin ve Hz. Süleymân'ın hangi yıllar arasında yaşadığı ile ilgilidir. Mezkûr tarihler konusunda isrâliyyat ile pozitif bilimler farklı tarihlendirmeye sahiptir. Bir başka problem de dış dünyadan izole bir halde yaşayan Sebelilerin bu yazıyı nereden öğrendikleridir.

⁵⁷ İbn Haldûn, *Muqaddime*, 2/315.

⁵⁸ Ahmed b. Yahya el-Balazûrî, *Kitâbu fütûhî'l-buldân*. nşr. Selahaddin el-Müneccid (Kahire: Şeriketü Tab'ı kütübi'l-Arabiyye, ts.) 579; Taşköprüzade Mehmed Efendi, *Mevzûatü'l-ulûm* (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1313/1897), 1/124, 125; Nefeszade İbrahim, *Gülzarı Savab* (İstanbul: GSA Yayını, 1939), 12; Mahmud Esad, *Tarihu Din-i İslâm* (İstanbul: Matbaatü Hayriyye, 1327/1911), 1/262; Mehmed Fehmi, *Tarih-i Edebiyyât-ı Arabiyye* (İstanbul: Matbaa-ı Âmire, 1335/1917), 1/558; Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber ve Sahabe Devrinde Kitabet Sanatı*, çev. Yusuf Ziya Kavakçı (İstanbul: İslâm Medeniyeti, 1972), 25; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını, 1971), 18, 19.

⁵⁹ Aydın, "Arap Yazı Sistemi", 3.

⁶⁰ bk. Âl-i İmrân, 3/184; eş-Şuarâ 26/196; Fâtır 35/25.

⁶¹ el-A'râf 7/145, 150 - 154.

⁶² Râğıb el-İsfehânî, *Müfredât* (Dimeşk-Beyrût: Dâru'l-Kalem-Dâru's-Şâmiyye, 1412/1992), 1/476; Ali b. Ahmed el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrût: Dâru Sâdir, 1414/1994), 9/186.

rağmen Yemen lehçesinde kullanılan suhuf kelimesinin tercih edilmesi yazının Yemen menşeli olduğunu akla getirmektedir. Zira Kur'ân'da pek çok sûrede toplum-kültür ilişkisine değinildiği görülür. Meselâ Hz. Yûsuf döneminde Mısır'a Araplar hâkim olduğu için devlet başkanı, kral; *melik* olarak isimlendirilirken Hz. Mûsâ döneminde idareye Kıptîler hâkim olduğu için Kıptice *Firavun* kullanılır. Yine Nil nehri veya Kızıldeniz için “nehr veya bahr” kelimeleri yerine Kıptice “yemm” sözcüğü tercih edilir.⁶³

2.2. Yazının Beşerî Olması

Bazı İslâm âlimleri, yazının tevkîfi değil de beşerî olduğunu iddia etmişlerdir. Yazının beşerî olduğunu savunanlar, başlıca iki görüş etrafında özetlenebilir. Birinci görüşe göre yazı, ihtiyaç neticesinde tarihin belli bir döneminde bir kişi tarafından icat edilmiştir. İkinci görüşe göre ise yazı, bir grup tarafından icat edilmiştir. Bu iki görüş sahipleri yazının ilk defa nerede icat edildiği konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Bazılarına göre yazının menşei Yemen'de kullanılan *müsned* yazısı iken diğerlerine göre de Fenike yazısıdır.⁶⁴ Bazıları da üçüncü olarak Nabat yazısı üzerinde durmuşlardır.

Bazı İslâm âlimlerine göre de Arap yarımadasında *müsned*, *Nabat* ve *Fenike* olmak üzere başlıca üç çeşit yazı vardır. *Müsned* yazıyı Yemenliler kullanırken Fenike yazısını Hire ve Enbarlılar gibi Kuzey ve Kuzeybatı Arap kabileleriyle bazı Sâmî ırkları kullanmaktadır. Yazının kaynağını Fenike yazısına dayandıranlar Güneyde kullanılan *müsned* yazısının zamanla unutulup yok olduğunu iddia ederler.⁶⁵ Bu görüşün doğruluğu tartışmalıdır. Belki bu iddia Fenike alfabetini öne çıkarmak için olabilir. Ancak sembolik alfabenin de ilk defa Fenikelilere ait olup olmadığı da kesin değildir. Şu anda Kahire Müzesinde türkuaz madenleri üzerine Nabat yazısıyla yazılmış bazı tabletler vardır ki bunlar M.Ö 1850 yıllarına aittir. Bunlar sembolik alfabenin ilk örneği olduğu söylenen Fenike/Kenânî *Ahîram* tabletlerinden ortalama 1000 yıl kadar daha eskidir. Bu bilgilerden yola çıkarak bazı araştırmacılar sembolik yazının kaynağını Arabistan'ın kuzey bölgeleri ile Sina yarımadasına nispet ederler.⁶⁶ Buna göre yazı Fenike'den Suriye ve Sina'ya değil de tam tersi şekilde Kuzey Arabistan'dan Fenike'ye intikal etmiş olmalıdır.

Bir görüşe göre de Suriye bölgesinde bulunan sembolik çivi yazısına sahip bazı tabletler, Sümer ve Akadlara dayandırılmıştır. Oysa ki Sümer ve Akadların resimlerden/şekillerden oluşan çivi yazısını kullandıkları dönemde; Sinalılar da harflerden oluşan sembolik bir çivi yazısı kullanmışlardır.⁶⁷ Bunlar günümüz Arap harflerine benzeyen Sâmî menşeli yazılar olup Sina

⁶³ bk. Ferruh Kahraman, “Kur'ân'da Muarreb/Arapçalaşmış Kelimelerin İlgili Toplumlar Bağlamında Tahlili”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2013), 37/1, 123. 119-152.

⁶⁴ İsmail Hamî Danişmend, *İzahlı İslâm Tarihi Kronolojisi* (İstanbul: Bâb-ı Âli Yayınevi, 1960), 1/191.

⁶⁵ Danişmend, *İzahlı İslâm Tarihi Kronolojisi*, 1/191; Neşet Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını, 1971), 35-36; Ali Aktan, “Arap Yazısının Doğuşu Gelişmesi ve İslâm Yazısı Haline Gelmesi”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 2 (1988), 62.

⁶⁶ Aydın, “Arap Yazı Sistemi”, 3.

⁶⁷ Aydın, “Arap Yazı Sistemi”, 3.

merkezlidir. Zira bu tabletler, kadim Arap harflerinin çivi şeklinde yazılmış halinin en güzel örneğidir.⁶⁸ Sina yarımadasında tabletlere yazı yazılmasının delillerinden biri de, Hz. Mûsâ'ya Tûr'da verilen ilk yazılı vahiylerin levhalar olarak adlandırılmasıdır.⁶⁹

Bazı kaynaklarda sembolik yazının ilk defa **أبجد**/Ebced, **هوز**/Hevvez, **حطي**/Huṭṭî, **كلمن**/Kelemen, **سعفس**/Se'faş ve **قرشت**/Qaraşat adında altı büyük Arap kıralı tarafından icat edildiğini rivayet edilmiştir.⁷⁰ Daha sonra bu harflere **ثخذ**/Şehaz ve **ضظغ**/Đazağ şeklinde kodlanan ve revadif denilen altı harfle günümüz Arap harflerinin ilk şekli oluşmuştur.

3. Kur'ân'da Yazı

Kur'ân'da yazılı bir vesika için başlıca suhuf, kitap, zübür, levha ve sifr kelimeleri kullanılmaktadır. Bu kadar farklı metin içerisinden Kur'ân'da zikredilen ilk kutsal kitabın, yani Hz. İbrâhîm'in kitabının suhuf kelimesiyle ifade edilmesi ilk yazı malzemesinin suhuf olduğunu akla getirmektedir. Kur'ân'da zikredilen ilk yazılı kutsal metin için kitap, zübür, levha ve sifr isimleri değil de Yemen lehçesine ait suhuf kelimesinin kullanılması, ilk yazının ve malzemesinin onlar tarafından geliştirildiğine işaret sayılabilir.

Kur'ân'da adı ilk defa kutsal bir metinle zikredilen peygamber Hz. İbrâhîm'dir. Hz. Mûsâ'dan çok daha önce yaşamış bir peygamber olan Hz. İbrâhîm'e sahîfeler verilmiştir.⁷¹ Hatta bu sahîfelerin ona Ramazan ayının ilk gecesinde verildiği de rivayet edilir.⁷² Bu bilgilerden Hz. İbrâhîm döneminde ve ondan daha önceleri yazının kullanıldığı anlaşılabilir.

Kur'ân'da yazının Hz. İbrâhîm'den önce ve sonra pek çok peygamber döneminde kullanıldığına dair işaretler vardır. *İşte onlar, (Nûh, Dâvûd, Süleymân, Eyyûb, Yûsuf, Mûsâ, Hârun Zekeriyâ, Yahyâ, İsâ, İlyâs, İsmâîl, Elyesa, Yûnus ve Lût) kendilerine kitap, hikmet, iktidar ve nübüvvet verdiğimiz şahsiyetlerdir. Şimdi o müşrikler bu risâleti inkâr ederlerse, biz risâleti inkâr etmeyip ona sahip çıkan bir topluluk görevlendiririz* (el-En'âm 6/89). Âyette isimleri herhangi bir kitapla anılmayan Hz. Nûh ve Hz. İsmâîl gibi erken dönem peygamberlerin adlarının geçmesi çok dikkat çekicidir. Âyetteki kitap lafzı, kutsal kitap olarak açıklanırsa İbn İshak görüşünde haklı çıkmaktadır ki o, yazının Hz. İsmâîl ile birlikte Yemen'den Hicaz'a intikal ettiğini savunmaktadır.⁷³

Kur'ân'da Hz. Mûsâ'ya bir dönem indirilen vahiylerin de yazımı suhuf olarak adlandırılmıştır. Zira Hz. Mûsâ'ya indirilen ilk vahiyler, eski ve daha kadim yazı malzemesi olan suhufa yazılmıştır. Hz. Mûsâ'nın Mısır ve Kudüs'e göçüyle beraber bölgenin yazı malzemeleri de değişmiş; vahiyler önce levhalara sonra da kitaplara yazılmıştır. Hz. Mûsâ döneminde vahiyler hiçbir zaman zebr/zübür ve sifr gibi yazı malzemelerine yazılmamış olmalı ki zübür ve sifr tabirleri

⁶⁸ Aydın, "Arap Yazı Sistemi", 3.

⁶⁹ el-A'râf, 7/145, 150, 154.

⁷⁰ Kemal Tuzcu, "İslâmiyetten Önce Arap Yazısı", *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmalar Merkezi* (2009), 208.

⁷¹ Tâhâ 20/133; en- Necm 53/36; el-A'lâ 87/16-19; Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Beyrût: Dâru Sadr, ts.) 4/107.

⁷² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/107. bk. el-Bakara 2/124; en-Nahl 16/123; el-Fâtır 35/18; Yâsin 36/12; et-Tevbe 9/105.

⁷³ İbn Nedîm, *Fihrist*, 14.

Hız. Mûsâ'yla değil de dönemine uygun olarak ondan sonraki İsrail peygamberlerinin kitapları ve yazı malzemeleri için kullanılmıştır.

Hız. İbrâhîm'in oğlu Hız. İsmâîl'den⁷⁴ sonra başka bir Arabî peygamber olan Hız. şuayb'e de kitap veya sahîfe verilme ihtimali vardır. Hız. şuayb, Fenike bölgesinde yaşamış peygamberlerden biridir. Peygamber olduğu konusunda şüphede olmayan Hız. şuayb'e Kur'an'da açıkça bir sahîfe ya da kitap isnad edilmemiştir. Ancak zayıf da olsa bir hadîse dayanarak pek çok tarihî kaynak ona sahîfeler verildiğinden bahseder.⁷⁵ Bu rivayete göre Hız. Peygamber (s.a.s) "Kur'an'da adım Muhammed; İncil'de Ahmed ve Tevrât'ta Ahyed",⁷⁶ "Hız. şuayb'in suhufunda ise Mûşeffah'tır" buyurmuştur.⁷⁷

4. Kur'an'da Yazı İlgili Kelimeler

Kur'an'da yazı ile ilgili beş farklı kelime grubunun kullanıldığı görülür. Bunlardan ilk grubu k-t-b fiili ve türevleri oluşturmakta olup doğrudan yazıya vurgu yapar. İkinici grubu suhuf, levha, zbr ve sifr kelimeleri oluşturur ki bunlar hem yazıya hem de yazı malzemelerine işaret eder. Suhuf, levha, zbr ve sifr kelimeleri yazı ve malzemesiyle o kadar btnleşmişler ki bunları yazısız düşünmek imkânsız hale gelmiştir.

Kur'an'da yazı ile ilgili kelimelerin üçüncü grubunu taş, kemik ve tahta gibi doğal nesnelere kırtas, sicill, rakk ve levh gibi kültür ürünü malzemeler oluşturur. Arapların kullandığı kültürel yazı malzemeleri modern ve ağdaş bilimin verileriyle mezcedilirse kırtas papirüs'e; rakk parşömene; levh ve sicill ise yazısız kil tabletlere tekabül eder. Levh z Arapça tablet anlamına; sicill ise Farsça veya Sümerce'den Arapçaya geçmiş tablet anlamına gelmektedir.⁷⁸ Buna göre kırtas ve rakk suhufun yazı malzemesi; levh ve sicill de levhanın yazı malzemesidir.

Kur'an'dan anlaşıldığına göre yazı ile ilgili kavramların dördüncü grubunu yazı şekli oluşturmaktadır. Araplar hatt, ketb, rakm, nüsha ve satr olmak üzere beş farklı yazı kullanılmaktadır. Bunlar içerisinde hatt çizgi şeklinde ve ayrı yazı; ketb günümüz Arap harflerinde görüldüğü gibi, bağlı bitişik yazı; rakm iri ve harekeli yazı; nesh ise bir metnin pek çok sayıda ve eşit değerdeki yazısı; bir metinden çok sayıda nüsha oluşturulmasıdır. Satr ise kitabet anlamında olup

⁷⁴ el-En'am 6/89.

⁷⁵ Ebu'l-Fadl Kâdî İyâz, *eş-şifâ bi ta'rifî hukûkî'l-Mustafâ* (Beyrt: Dâru'l-Fikr, 1408/1988), 1/234; Aliyyl-Kârî, *şerhu'ş-şifâ li Kâdî İyâz* (Beyrt: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.) 1/496-498; Yusuf b. İsmâîl en-Nebhânî, *Huccetullahi ale'l-âlemîn* (Beyrt: Dâru'l-Fikr, ts.) 112-115; Ali b. Burhâneddîn el-Halebî, *es-Sîretl-Halebiyye* (Beyrt: el-Mektebetül-İslâmiyye, ts.) 1/214.

⁷⁶ Halebî, *es-Sîretl-Halebiyye*, 1/218; Muhammed b. Ali eş-şevkânî, *el-Fevâidl-Mecma fi'l-ehâdisi'l-mevda*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî (Beyrt: el-Mektebetl-İslâmî, 1392/1972), 326; Ali b. Muhammed b. Arrak el-Kinânî, *Tenzihu'ş-şerîati'l-merfa* (Beyrt: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1981), 1/338; Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Mizânl-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl* (Beyrt: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995), 1/336; Eb Ahmed Abdullah İbn Adıyy, *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl* (Beyrt: Dâru'l-Fikr, 1405/1985), 1/337.

⁷⁷ Kâdî İyâz, *eş-şifâ*, 1/234; Aliyyl-Kârî, *şerhu'ş-şifâ li Kâdî İyâz*, 1/496-498; Nebhânî, *Huccetullahi ale'l-âlemîn*, 112-115; Halebî, *es-Sîretl-Halebiyye*, 1/214.

⁷⁸ Geniş bilgi için bk. Nurdoğan Türk, *Kur'an'da Kitap Kavramı* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Doktora Tezi, 2001), 33.

sıralı ve düzgün yazılara denir.⁷⁹ Zira günümüzde bu anlama uygun olarak Arapça ve Türkçede defterlere düzgün yazı yazılmasını sağlayan çizgilere satır çizgisi, üzerine yazılan yazıya da satır denir.

Kur'ân'da yazı ile alakalı beşinci grup ise yazı ve yazı malzemesinin hacminden ve miktarından oluşmaktadır. Levha/tablet, rakk/parşömen, kırtas/kâğıt/papirüs gibi malzemelere yazılan yazılar suhuf ve levha olarak adlandırılırken bunların her biri belli hacmi geçtikten sonra zübür/kitap olarak adlandırılmaktadır. Nitekim Hz. Davûd'un ilâhî mecmuası belli bir miktarı aştığı için ona özel olarak kitap anlamında Zebûr ismi verilmiştir. Bu fark Hz. Mûsâ'ya verilen ilâhî metinlerde de görülür. Ona önce levha⁸⁰ ve sahîfe⁸¹ sonra da bunların genişlemesiyle oluşan kitap⁸² verilmiştir. *Levha* ile Hz. Mûsâ'ya verilen vahiylerin Sina'da önce tabletlere yazıldığına; *suhuf* kelimesi ile papirüs, kırtas ve parşömen gibi malzemelere yazıldığına; *kitap* da ona indirilen vahyin genişliğine, belli bir hacmi aşarak yazıldığına ve korunduğuna işaret eder. Zira papirüsün/kırtâsın daha hacimli ve katlanabilir haline kitap; parşömenin/rakkın ise daha geniş ve hacimlisine ise kodeks denir.⁸³

3.1. Kitap

Arapçada *kitab*, yazmak, sabitlemek, bağlamak manâlarına gelen “k-t-b” fiilinin mastarıdır.⁸⁴ *Ketb* ve *kitab* de “k-t-b” fiilinin diğer iki mastarıdır. Kitap ve müradifleri, “yazmak, metin, üzeri yazılmış bir sahîfe, kader, yargı ve hüküm” gibi anlamlara gelir.⁸⁵ Kur'ân'da yazıyı ifade eden kelimelerin başında kitap gelir ki başlıca metin,⁸⁶ mektup,⁸⁷ yargı, hüküm,⁸⁸ kader,⁸⁹ farz⁹⁰ ve amel defteri⁹¹ anlamlarında kullanılır. Ancak kitap özellikle; yazı, bitişik yazı ve belli hacimdeki yazıların toplamı olarak kullanılır. İlkine göre kitap, bir şeyin *bir yere not alınması ve kaydedilmesi* anlamlarına gelirken ikincisine göre ise *hacimli ve korunaklı yazılar* demektir. Buna göre kitap, malzemesinin önemine bakılmaksızın geniş, büyük ölçekte ve korunaklı olmak anlamlarına gelir.⁹² Kitap suhufdan

⁷⁹ Kılıç, Kur'ân-ı Kerîm'de Suhuf Adı Verilen Vahiy Mecmuaları”, 21, 22.

⁸⁰ el-A'râf 7/145, 150, 154.

⁸¹ Tâhâ 20/133; en- Necm 53/36; el-A'lâ 87/16-19.

⁸² el-İsrâ 17/2; el-Mü'minûn 23/49; el-Furkân 25/ 35; el-Kasas 28/43; es-Secde 32/23; es-Saffât 37/117.

⁸³ Tuğba Cevriye Özkara, “Eskiçağda Yazı, Kitap ve Kütüphanenin Oluşum Süreci; Günümüz Eğitime Katkıları”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 34 (2015), 378.

⁸⁴ İsfahânî, *Müfredât*, 1/701; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*,1/698.

⁸⁵ İsfahânî, *Müfredât*, 1/702.

⁸⁶ en-Nisâ 4/153; el-En'âm 6/7; el-Ankebût 29/48.

⁸⁷ en-Neml 27/29.

⁸⁸ el-Bakara 2/235; en-Nisâ 4/105; el-Enfâl 8/75; et-Tevbe 9/36.

⁸⁹ el-En'âm 6/59; Yûnus 10/61; Hûd 11/6; er-Ra'd 13/8; el-Hicr 15/4; Tâhâ 20/52; el-Hacc 22/70; en-Neml 27/75; el-Fâtır 35/11; el-Hadîd 57/22.

⁹⁰ en-Nisâ 4/103.

⁹¹ el-Mutaffifin 83/7-9; 18-20.

⁹² Özkara, “Eskiçağda Yazı, Kitap ve Kütüphanenin Oluşum Süreci”, 378.

hacimli ve muhafazalı olması yönünden ayrılmaktadır. Zira suhuf parşömen ya da papirüsteki yazı anlamına gelirken; kitap çok sayıdaki parşömen ya da papirüslerin bir araya getirilmesi anlamlarına gelmektedir. Kutsal metin olarak ise Kitap, Allah'ın peygamberlerine indirdiği vahiylerin yazılması⁹³ ve bunların bir araya getirilmesi anlamında kullanılmıştır. Bu anlamıyla da *kitab* Kur'ân'da özellikle bazı peygamberlere nispet edilmiştir.⁹⁴

Papirüs, parşömen ve tabletlerin kendine göre kitap şekilleri vardır. Örneğin papirüsün kitap şekli normal papirüsten farklı olup yapılışından itibaren çok sayıda iç içe geçmiş papirüslerin birbirine yapıştırılarak hem uzunluğunun hem de yaprak sayısının artırılması sonucu oluşur.⁹⁵ Parşömenlerin kitap şekli ise kodekslerdir. Kodeksler yazılmış derilerin üst üste konularak kenar taraflarından delinip ipe bağlanarak birbirine tutturulmasıdır.⁹⁶ Bu haliyle parşömenler günümüz kitaplarına çok yakın bir form almaktadır. Kitap lafzı bir başka açıdan da yazılı bir malzemenin daha korunaklı hale getirilmesidir ki buna göre de her tablet bir kitaptır.⁹⁷

3.2. Suhuf

Arapçada kitabetle yakın anlamda sahîfe (ç. suhuf) kelimesi kullanılır. Özellikle Arapçanın Güney lehçelerinde kullanılan *suhuf*, sahîfe sözcüğünün çoğuludur. Sahîfe, bir şeyin yüzeyi veya dış yüzü anlamlarına gelir. Bu nedenle yüzün açık olan kısmına *sahîfetü vehin* denilmiştir.⁹⁸ Sahîfe üzerine bir şey yazmaya müsait bir nesne demektir. Zamanla yazı, yazılan nesneyle o kadar bütünleşmiş ki üzeri yazılı her türlü eşya, taş, kaya, deri, parşömen, kâğıt, kırtas ve papirüsler suhuf olarak isimlendirilmiştir.⁹⁹ Bu sebeple suhuf kelimesi her türlü yazı çeşidi ve yazı malzemesi anlamına gelmektedir.

Cahiliye dönemi ve İslâm'ın ilk dönemlerinde suhuf; mektuplar, hukukî anlaşmalar, şiir ve hitabetlerin papirüs ve parşömen gibi malzemelere yazıldığını göstermek için kullanılmıştır. Suhuf İslâmiyet'ten sonra başta dinî, hukukî ve tarihî olmak üzere her çeşit yazılı evrak için kullanılır olmuştur. Buna göre suhuf, sadece bir yazı malzemesi değil aynı zamanda bir evrak ve bir belge; bir bilgiyi kayıt altına alan bir nesne; bilgilerin toplamı; kullanılmış bir yazı nesnesi ya da yazının yazıldığı bir malzemedir. Diğer yandan suhufla alakalı olarak Arapçada kullanılmamış, boş yazı malzemelerine kırtâs ve varak denilirken üzerine yazı yazılmış, not alınmış olanlarına ise özellikle kitap, defter ve kürrâse denilmektedir.¹⁰⁰ Bu sebeple suhuf; kırtâs ve varak sözcüklerinden ziyade

⁹³ el-Bakara 2/213.

⁹⁴ Aydar, "Kur'ân'da Kitap Kavramı ve Bir Kitap Olarak Levhi Mahfuz", 68; Türk, *Kur'ân'da Kitap Kavramı*, 62; Altındaş, *Kur'ân'da Kitap Kavramı*, 147; Kılıç, "Kur'ân-ı Kerim'de Suhuf Adı Verilen Vahiy Mecmuaları", 34.

⁹⁵ Jean, *Yazı İnsanlığın Belleği*, 41.

⁹⁶ Yıldız, *Eskiçağda Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu*, 211-213.

⁹⁷ Özkartal, "Eskiçağda Yazı, Kitap ve Kütüphanenin Oluşum Süreci", 378.

⁹⁸ İsfehânî, *Müfredât*, 1/476; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 9/186.

⁹⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 9/186.

¹⁰⁰ bk. Halide Kılıç, *Kur'ân-ı Kerim'de "Suhuf" Adı Verilen Vahiy Mecmuaları*, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016.

kitap, defter ve kürrâse kelimelerine daha yakındır. Suhuf, bazen rulo halindeki bir evrak, bazen koruma altına alınmış bir yazı, bazen de bir defter ve bir kitaptır.

İslâmiyet'ten sonra da suhuf klasik kullanımına bağlı olarak "ilâhî metinler, kitap, ilk toplanan hadîs metinleri ve yazılı belgeler" anlamında kullanılmıştır. Suhuf kelimesiyle aynı kökten türeyen Mushaf ise "iki kapakla muhafaza altına alınmış sahîfeler" demektir. Mushaf suhufa göre biraz daha özel ve kapsamlıdır. Bu nedenle Kur'ân'ı sıradan metinleri anlatan suhuf kelimesinden ayırmak için *Mushaf* kullanılmıştır. Suhuf değişik malzemelere yazılmış her türlü metin anlamına gelirken Mushaf ise özel bir ilâhî metin, Kur'ân için kullanılmıştır.¹⁰¹

Kur'ân'a bakıldığında suhufun pek çok anlamda kullanıldığı ve hepsinin yazılı bir evrak veya belgeye işaret ettiği görülür. Kur'ân'ın yazılmasından ve değişik malzemelere kaydedilmesinden dolayı suhuf bizzat Kur'ân'ın kendisi için de kullanılmış,¹⁰² Kur'ân'ın kutsallığı,¹⁰³ tahrif ve tağyire uğramadan asli şekliyle korunması suhuf sözcüğüyle ifade edilmiştir.¹⁰⁴ Zira Kur'ân'ın tahrif ve tağyire uğramamasında sahîfelere yazılmasının etkisi çok büyüktür.

Suhuf yazılı bir bilgi anlamında Kur'ân'da amel defteri için de kullanılır.¹⁰⁵ Ahirette hesap ve kitabın objektif olabilmesi için mutlaka yazılı bir belgeye ihtiyaç vardır. Kıyamet günü hem müminin hem kâfirin hayatında yaptıkları şeyler yazılı olarak önüne konulacaktır.¹⁰⁶ Dünyada herkesin kaydı Kirâmen Kâtibîn/Değerli Yazıcılar tarafından kayda alınmaktadır.¹⁰⁷ Kıyamet günü ise insanlar bu belgelere göre yargılanacaktır.¹⁰⁸ Aynı zamanda burada her şeyin kayıt altına alınması belirtilerek bize de bir yöntem öğretilmektedir.

3.3. Zübür

Kur'ân'da kitap ve suhufu bağlantılı olarak zübür, levha ve sifr sözcükleri de geçer. Yazı ve yazılı bir belge için Güney Arapları sahîfe kelimesini tercih ederken Batı Arapları ise *zebr* ve *zebûr*'un çoğulu zübür kelimesini tercih ederler. Zübür da suhuf gibi çoğul bir kelime olup *zebr* yazmak kökünden yazılı belgeler anlamındadır.¹⁰⁹ Diğer Sâmi dillerinde de kullanılan zebûr kelimesi, özel olarak sadece Hz. Dâvud'un kitabı için kullanılır. Hz. Dâvud'un kitabı için zebûr kelimesinin tercih edilmesi ona verilen vahyin hem yazıldığına hem de o günkü İsrailoğullarının Batı Arap

¹⁰¹ Geniş bilgi için bk. Mehmet Altuntaş, "Kur'ân'da Peygamberlere Gönderilen Suhuf/Kitaplar Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, 11-12 (2016), 1-24.

¹⁰² 'Abese, 80/13; el-Beyyine 98/2-3.

¹⁰³ 'Abese, 80/13.

¹⁰⁴ el-Beyyine 98/2-3.

¹⁰⁵ et-Tekvîr 81/10.

¹⁰⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 15/148, 149.

¹⁰⁷ el-İnfitâr 82/10-12.

¹⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 14/414; Ebû Abdillâh el-Kazvinî İbn Mâce, *Zühed*, 33, *Sünenü İbn Mâce* (Yy.: Dâru İhyâi Kütübî'l-'Arabiyye, 1372/1952); Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Kıyamet*, 4, *Sünen-ü Tirmizî*, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.

¹⁰⁹ Âl-i İmrân, 3/184; eş-Şuarâ 26/196; Fâtır 35/25.

yarımadasındaki Araplarla yakın ilişkiler içerisinde olduğuna işaret eder. Diğer yandan bu, kitabın malzemesine de işaret eder ki zebûr, “tablet, taş ve demir gibi sert kütle” anlamlarına gelmektedir.¹¹⁰ Suhuf yazılı taş, kaya, deri, parşömen, kâğıt, kırtas ve papirüs gibi çok çeşitli malzemeye işaret ederken; Zebûr tablet, taş ve demir gibi daha çok sert cisimleri işaret etmektedir. Zübür'e göre suhufun daha geniş anlam taşıdığı söylenebilir.

3.4. Levha

Levhalar Hz. Mûsâ'ya Tûr'da verilmiştir.¹¹¹ Hz. Mûsâ'ya Tur'da, Sina'da, Tih'de, Mısır'da ve Filistin'de olmak üzere pek çok mekânda vahiy gelmiştir. Kurân'da gelen bu vahiylerin mekâna göre farklı terimlerle isimlendirildikleri göze çarpmaktadır. Tûr'da/Sina'da indirilen ilahî emir ve yasakları içeren bu yazılara levha denilmiştir. Bu da büyük ihtimalle Sina bölgesinde/Tûr'da yazı malzemesi olarak tabletlerin kullanıldığına işaret eder. Bazı âyetlerde Hz. Mûsâ'ya verilen ilâhî metinler için levhaların yanı sıra, sahîfe¹¹² ve kitap¹¹³ lafızları da kullanılır. Bu terimler de başka mekânlarda inen vahiyler için kullanılmıştır. Levh ve sicill üzeri yazılmamış herhangi bir tablo, tablet ve taş gibi yazı malzemesi anlamına gelirken; levha, Hz. Mûsâ örneğinde olduğu gibi yazılı bir levh ya da sicill anlamına gelir.¹¹⁴ Suhufun levhaya göre de daha geniş anlam taşıdığı söylenebilir.

Yaygın bilinenin aksine Hz. Mûsâ'ya verilen ilâhî yazılar için Kurân'da hiçbir zaman Tevrât ismi kullanılmamıştır.¹¹⁵ Bu incelik bazı bilim adamları tarafından “Tevrât”ın Hz. Mûsâ dahil tüm İsrail peygamberlerin kitaplarının genel bir adı,¹¹⁶ “Kitab”ın ise sadece ona verilen sahîfe ve levhaların genel adı olduğu belirtilmiştir.

3.5. Sifr

Kur'ân'da kutsal kitap anlamında bir de sifr kelimesi,¹¹⁷ kullanılır ki “kitap, tomar, cilt ve Tevrât'ın değişik bölümleri anlamına gelir.”¹¹⁸ Sifr kelimesinin köküne bakıldığında ferman tarzı katlanan bir kitap ya da çok bölümlü bir kitap anlamına gelmektedir. Tevrât'ın da çok bölümlerden oluşmasından dolayı her sifrın bu bölümlerden birine işaret ettiği düşünülebilir. Diğer yandan sifr papirüs kâğıdından oluşmuş rulo şeklindeki kitaplara da denilmektedir.¹¹⁹

¹¹⁰ Mecdüddîn Fîrûzabâdî, *el-Kâmûşu'l-muhîṭ* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1987), 509.

¹¹¹ el-A'râf, 7/145, 150, 154.

¹¹² Tâhâ 20/133; en- Necm 45/54; el-A'lâ 87/16-19.

¹¹³ el-İsrâ 17/2; el-Mü'minûn 23/49; el-Furkân 25/ 35; el-Kasas 28/43; es-Secde 32/23; es-Saffât 37/117.

¹¹⁴ Türk, “Kur'ân'da Kitap Kavramı”, 33-35.

¹¹⁵ bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 31/137; Mâverdî, *Tefsîru Mâverdî*, 6/256; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 8/489; Âlûsî, *Râhu'l-meânî*, 15/141-142.

¹¹⁶ Baki Adam, “Kur'ân'ın Anlaşılmasında Tevrât'ın Rolü”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* özel sayı, 9/1-2-3-4 (1996), 168.

¹¹⁷ el-Cumüa' 62/5.

¹¹⁸ Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *Keşşâf* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1430/2009), 4/519.

¹¹⁹ Jean, *Yazı İnsanlığın Belleği*, 41; Yıldız, *Eskiçağda Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu*, 211-213.

Sonuç

Yazı, yazının icadı ve harflerin kökeni konusunda modern bilim ile İslâmî ilimler arasında ihtilaf vardır. Modern bilim insanları ile İslâm âlimleri pek çok ilmî meselede olduğu gibi yazı konusunda da çalışmalarını mezcedememektedirler. Modern bilim adamlarının en büyük eksikliği dinî metinleri görmezden gelmeleri ve onlar yokmuş gibi davranmalarıdır. İlahiyatçıların ise en büyük eksikliği yazı konusunda dinî metinlerin dışına çıkamayıp sahaya inememeleri; doğa araştırması yapamamaları; modern bilimin verilerinden yeterince yararlanmamaları hatta pek çoğunun bir kil tablet bile görmemesidir. Bu çalışma aşamasında görülmüştür ki pozitif bilimle dinî bilgi iki farklı kulvarda, birbirlerinden habersiz ve alakasız olarak yazının icadı ve gelişimini açıklamaya çalışmaktadır. Yazı konusunda çalışma yapan pozitif bilimciler bir vadide ilâhiyatçılar ise başka bir vadide ilerlemektedir. Dolayısıyla önerimiz, her iki gruptan bilim insanının her iki bilimsel paradigmanın verilerinden yararlanmalıdır. Yoksa sürekli meseleye tek taraflı yaklaşımış olacak, yazı konusunda objektif ve şümulü çalışma yapılamayacaktır.

Kur'ânda yazılı metinlerle ilgili olarak kitap, suhuf, zübür, levha ve sifr olmak üzere başlıca beş kelimenin geçtiği görülmüştür. Bunların içerisinde en meşhurları kitap ve suhufur. Zira kitapta genel olarak tüm yazı çeşitleri mündemiç iken sayfada da başta zübür ve levha olmak üzere tüm yazı malzemeleri mündemiçtir. Kitapta yazıdan malzemeye gidiş söz konusu iken suhufta malzemedan yazıya gelişi söz konusudur. Kur'ân'da kitap kelimesi başlıca yazılı bir nesne; (yazı ilk şart) ipe veya yapıştırıcıyla birbirine tutturulmuş papirüsler/kırtâslar ya da parşömenler/deriler anlamına gelmektedir. Kur'ân'da kitap lafzı, ilk defa Hz. Mûsâ ile beraber kullanıldığı için yazılı kırtas ve rakkların birbirine yapıştırılması/dikilmesi Hz. Mûsâ'ya yakın bir dönemde gerçekleşmiştir denilebilir. Zira Kur'ân'da Hz. Mûsâ'ya verilen ilâhî öğretilerin daha önce yazılanları ve parça halinde olanları suhuf kelimesiyle ifade edilmiştir. Suhuf (malzeme asıl) başta taş, kaya ve kemik gibi doğal; deri, kâğıt, ve kumaş gibi kültürel nesnelere yazılan metinlerdir. Suhufun kitaptan farkı sayfalarının birbirine bağlı ve yapışık olmamasıdır. Diğer yandan da suhuf, kitaba göre daha az hacimlidir. Sahîfelerin sayısının artması, koruma amaçlı birbirine yapıştırılmasını ve tutturulmasını gerektirmiş; böylece ortaya kitaplar çıkmıştır. Kitapların suhufa göre yapay ve kültürel olma özelliği daha ön plandadır.

Kur'ân'da bilinen ve bilinmeyen kadim peygamberlerin kitapları için "suhufu'l-ûlâ" ve "zübürü'l-evvelîn" tabiri kullanılır. Yüce Allah tarih boyunca pek çok peygambere kitap vermiştir. Bunların bazıları deri, kâğıt ve kumaş gibi yumuşak nesnelere yazılmıştır ki bunlara suhuf; bazıları da sicill, taş, kaya, levha ve metal gibi sert cisimlere yazılmıştır ki bunlara da zübür denilmiştir. Zira zübür kelimesi sert cisim ve sert nesnelere yazılmış yazı anlamına gelmektedir. Sifr ise papirüs yapraklarının birbirine yapıştırılması sonucu oluşturulmuş rulo ya da bölüm anlamında kitaptır. Açmak ve açıklamak anlamına gelen sifr kelimesi, geniş hacimli, ağır ve katlanan kitapların istenildiğinde açılması demektir. Kur'ân'da kitap anlamına gelen beşinci kelime ise levhadır. Levhalar, sicill, tablet, kaya ve bazı metallere yazılan kitaplar veya yazılar demektir. Hz. Mûsâ'ya Sina'da verilen bu vahiyler için levha kullanılmıştır ki bu dönemde levhalar Sina'nın en önemli yazı

aracıdır. Hatta bu tabletler Sümerler, Akadlar ve Hititler'de olduğu gibi Sinalılar'da da özel odalarda/arşivlerde korunmaktadır. Kur'ân, yazıların korunduğunu anlatmak için "Levh-i Mehfûz" tabirini kullanmıştır. Zira cahiliye döneminde belli odalarda tabletler/levhalar korunduğu için Kur'ân'ın da ilâhî olarak korunması, somut örneklerle Araplar, Sinalılar, Sümerler, Akadlar ve Hititler'in tablet arşivlerine benzetilmiştir.

Kur'ân'da kitap ve suhufla ilgili son dönemde pek çok çalışma yapılsa da bunlar sadece ilgili kelimelerin sözlük anlamlarını vermekten ibaret olmuştur. Kitap, suhuf, zübür, levha ve sifr kelimeleri birbiriyle yeterince mukayese edilmemiş; yazı malzemelerine, yazı şekillerine yeterince vurgu yapılmamıştır. En önemlisi de yapılan çalışmalar modern ve çağdaş bilimin verilerinden yararlanmadan meydana getirilmiştir. Oysa ki Kur'ân mevcut yaşanmış dünyadan bahsetmektedir. İnsanların kullandığı yazı ve yazı malzemelerinden bahsetmektedir. Kur'ân'da bahsedilen kitap, suhuf, zübür, levha ve sifrler geçmiş milletlerin kullandığı yazı ve malzemeleridir. Bu sebeple modern bilimlerin ortaya çıkardığı tüm tablet, sahîfe ve kitabelerin muhakkak Kur'ân'ın anlattıklarıyla alakası vardır.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1351/1932.
- Adam, Baki. "Kur'ân'ın Anlaşılmasında Tevrât'ın Rolü". *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, özel sayı, 9/1-2-3-4 (1996).
- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. Beyrût: Dâru Sadr, ts.
- Aktan, Ali. "Arap Yazısının Doğuşu Gelişmesi ve İslâm Yazısı Haline Gelmesi". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 2 (1988), 61-67.
- Akurgal, Ekrem. *Ancient Civilizations And Ruins of Turkey*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1978.
- Alanyalı, Hüseyin Sabri. *Kültür Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Aliyyü'l-Kârî. *Şerhu'ş-şifâ li Kâdî İyâz*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.
- Altındaş, Mücteba. *Kur'ân'da Kitap Kavramı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Altuntaş, Mehmet. "Kur'ân'da Peygamberlere Gönderilen Suhuf/Kitaplar Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, 11-12 (2016), 1-24.
- Âlûsî, Mahmud. *Rûhu'l-meânî*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1415/1995.
- Askalânî, İbn Hacer. *Fethu'l-bârî*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1409/1989.
- Aydar, Hidayet. "Kur'ân'da Kitap Kavramı ve Bir Kitap Olarak Levhi Mahfuz". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2000), 63-141.
- Aydın, Mustafa. "Arap Yazı Sistemi". *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi* 10/IV (2018), 1-8.
- Aydın, Süavi - Erdal, Yılmaz Selim. *Antropoloji*. Eskişehir; Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Belazûrî. Ahmed b. Yahya. *Kitâbu fütûhu'l-buldân*. nşr. Selahaddin el-Müneccid, Kahire: Şeriketü Tab'ı kütübi'l-Arabiyye, ts.
- Bilgiç, Emin. "Sümerler" *Türk Ansiklopedisi*. Ankara: Milli Eğitim Yayınları, 1981.
- Cehşiyârî, Muhammed *el-Vüzerâ ve'l-küttâb*. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1980.

- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını, 1971.
- Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fî târîhi'l-'Arab kabale'l-İslâm*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1413/1993.
- Chiera, Edward. *Kilden Kitaplar Çivi Yazılı Belgelerin Anlattıkları*, Çev. Ali M. Dinçol, İstanbul: Çantay Kitabevi, 1996.
- Çağatay, Neşet. *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını, 1971.
- Çetin, Nihat M. "Arap". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çubuk, Hasan. Hüseyin "Kur'an'da Kitap Kavramı". Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1996.
- Dartman, Bahattin. "Yazının Keşfi Konusunda Dinî Metin ve Arkeolojik Bulgular Çerçevesinde Yeni Bir Yaklaşım". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 41 (2009), 1-15.
- Durmuş, İsmail. "Harf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Ergun, Ali. Kültürün Önemi, "Bölüm 1" *Kültür Sosyolojisi*. Eskişehir; Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn. *el-Kâmûşu'l-muḥîṭ*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1987.
- Grawford, Harriet. *Sumer and The Sumerians*, Cambiridge: Cambiridge University Press, 2002.
- Halebî, Ali b. Burhâneddîn. *es-Sîretü'l-Halebiyye*. Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- İbn Adıyy, Ebû Ahmed Abdullah. *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1405/1985.
- İbn Haldûn, Abdurrahman, *Muḳaddime*, nşr. Abdüsselam eş-Şeddâdî (Dâru'l-Beydâ: Beytü'l-Fünûn ve'l-Ulûm ve'l-'Adab, 1426/2005).
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh el-Kazvinî. *Zühd*, 33, *Sünenü İbn Mâce*, Ys: Dâru İhyâi Kütübî'l-'Arabiyye, 1372/1952.
- İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrût: Dâru Sâdır, 1414/1994.
- İbn Nedîm, Ebu'l-Ferec, *Fihrist*. nşr. İbrâhîm Ramadân, Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994).
- İsmail Hami Danişmend. *İzahlı İslâm Tarihi Kronolojisi*. İstanbul: Bâb-ı Âli Yayınevi, 1960.
- Jean, Georges. *Yazı İnsanlığın Belleği*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Kâdî İyâz, Ebu'l-Fadl. *eş-Şifâ bi ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1408/1988.
- Kahraman, Ferruh. "Kur'an'da Muarreb/Arapçalaşmış Kelimelerin İlgili Toplumlar Bağlamında Tahlili". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37/1 (2013), 119-152.
- Kahraman, Ferruh. "Alfabenin İcadı ve Harflerin Kökeni", *Marife*, 20/2 (Kış 2020), 763-785.
- Kalkaşendî, Ebu'l-Abbâs. *Şubḫu'l-A'sâ fî şınaati'l-inşâ*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407/1987.
- Kastalânî, Ebu'l-Abbas. *İrşâdü's-sârî*, Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1410/1990.
- Kılıç, Halide. *Kur'an-ı Kerîm'de "Suhuf" Adı Verilen Vahiy Mecmuaları*, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016.
- Kırca, Celal. "Âd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Kırca, Celal. "Semûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Kinânî, Ali b. Muhammed b. Arrak. *Tenzîhu's-Şerâti'l-merfûa*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1981.
- Koçak, Gülbin. "Sümer Silindir Mühürleri". *Bilim ve Teknik*, 403 (2001).
- Kramer, Samuel Noah. *Tarih Sümerde Başlar*. Çev., Hamide Kayukan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1999.

- Kramer, Samuel Noah: *Sümerler*. Çev., Özcan Buze. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2002.
- Mahmud Esad. *Tarihu Din-i İslâm*. İstanbul: Matbaatü Hayriyye, 1327/1911.
- Masrif, N. Z. *Muşavver el-haţtu'l-'Arabî*. Bağdat: Dâru'n-Nehda, 1980.
- Mâverdü, Ali b. Muhamed. *Tefsîru Mâverdü*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.
- Mehmed Fehmi. *Tarih-i Edebiyyât-ı Arabiyye*. İstanbul: Matbaa-ı Âmire, 1335/1917.
- Muhammed Hamidullah. *Hız. Peygamber ve Sahabe Devrinde Kitabet Sanatı*. Çev., Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul: İslâm Medeniyeti, 1972.
- Nebhânî, Yusuf b. İsmâîl. *Huccetullahi ale'l-âlemîn*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.
- Nefeszade İbrahim. *Gülzarı Savab*. İstanbul: GSA Yayını, 1939.
- Özkaral, Tuğba Cevriye. "Eskiçağda Yazı, Kitap ve Kütüphanenin Oluşum Süreci; Günümüz Eğitime Katkıları". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 34 (2015), 371-384.
- Öznurhan, Halim. "Kur'an'da Kitap". Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1998.
- Râğıb el-İsfehânî. *Müfredât*. Dimeşk-Beyrût: Dâru'l-Kalem-Dâru's-Şâmiyye, 1412/1992.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/2000.
- Sayılı, Aydın. *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik Astronomi ve Tıp*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982.
- Süyûtî, Celaleddin. *ed-Dürrü'l-mensûr*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *el-Fevâidü'l-Mecmûa fi'l-ehâdisi'l-mevdûa*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî, Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1392/1972.
- Tansuğ Kadriye - İnanlı, Özel. "Sümerlerin Dünya Görüşü ve Babil Edebiyatına Toplu Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih/Coğrafya Fakültesi Dergisi* 7/4 (Ankara 1949), 551-581.
- Taşköprüzade Mehmed Efendi. *Mevzûatü'l-ulûm*. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1313/1897.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ Kıyâmet, 4, *Sünen'üt-Tirmizî*, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Tuzcu, Kemal. "İslâmiyetten Önce Arap Yazısı", *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmalar Merkezi* (2009), 207-227.
- Türk, Nurdoğan, "Kur'an'da Kitap Kavramı". Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2001.
- Türkmen, Kerim. "Arap Yazısının Kaynağı ve Çeşitleri". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8 (1999), 221.
- Yıldız, Nuray. *Eskiçağda Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1415/1995.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *Keşşâf*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1430/2009.

The Invention of Writing and Analysis of Words Related to Writing in the Qur'ân

Doç. Dr. Ferruh KAHRAMAN

Extended Summary

According to modern sciences, writing began to be used for the first time about 50 thousand years ago. But these writings are different from the ones we use and consist of a number of knots, knuckles, scratches, notches and cavities. According to modern and contemporary science, human beings first created the *objectgraphic* by knotting their feelings and thoughts on objects such as rope, opening hollows on hard objects such as trees and rocks; then they drew the picture of what they saw and used *pictographic*. Over time, these paintings corresponded to certain concepts and formed the *ideographic*. In the pictographic, the shape of the foot corresponds only to the foot, while in the ideographic, the foot describes walking as well as the foot. It is possible to see the most beautiful examples of ideographic in Egyptian, Hittite, Maya and Aztec inscriptions. Because of the multilingualism of intellectual writing, human beings have used *logographic*, which we see as an example in China and Japan, where each shape corresponds to a syllable. After logographic, people moved to the *phonographic*, where a letter is formed against each sound. Modern Arabic, Ārāmaic, Hebrew, Latin, Greek, Krill, Gokturk, Turkish, Armenian and Georgian letters are composed of phonetic alphabets. Although the origin of the phonetic alphabet found as the Phoenician alphabet, inscriptions belonging to communities that lived thousands of years before the Phoenicians were found in the Sīnāi Peninsula. These inscriptions, the originals of which are preserved in the Cairo Museum, are evidence that symbolic writing was used thousands of years before the Phoenicians. In the sources, it is stated that the musned script was created earlier than the Phoenician alphabet. The fact that phonetic letter names are in Arabic also supports this information.

Looking at Islāmic sources, it is possible to get much different information about the historical course of writing. Islāmic scholars have two separate approaches in the form that writing is tevkīfī/divine and human. Scholars who claim that the writing is divine say that the writing has been used since the Prophet Adam and Idrīs. According to a narration from Abū Zar, writing was taught to people by Almighty Allah in Arabic letters for the first time. Prophet Adam 50; Seth 30; Idrīs and Ibrāhīm were given 10 sacred page scriptures. In another hadith, a total of 104 divine books are mentioned. Along with these narrations and some verses in Qur'ân, Kalkashendī and Jahshiyārī said writing had been used since the time period of Prophet Adam and in letters. Some Islāmic scholars, on the other hand, based on the hadith "Idrīs wrote the writing with a pen for the first time", said that the writing was started with prophet Idrīs. Ibn Khaldūn, known for his important works in the field of history and sociology, acknowledges that the writing was developed by the people of Prophet Hūd and the Himyeris. According to him, the origin of writing is based upon prophet Idrīs. He also asserts that the people of Prophet Hūd developed the writing after Prophet Idrīs time. In sūrahs A'rāf, Hūd and Shuarā, where the stories of the prophets are told in the Qur'ân,

Prophet Hūd, lived in Yemen, and his people are reported to have developed in the fields of culture, civilization and urbanization. For this reason, Ibn Khaldūn saw that the development of writing is divine and also in direct proportion to civilization sociologically. The arguments of Ibn Khaldūn and the narrations about Prophet Idrīs suggest that the writing was withheld. This writing is probably musned. Because the results show that Arabs used musned writing in the entire Arabian Peninsula and in North and East Africa. For example, in Yemen and Abyssinia, many musned inscriptions dating back thousands of years have been found. Musned writing has been used in such a wide geography that many different varieties have been formed, such as ahsāi, safāi, dādānī, semūdī ve caz'ī. Studies on musned indicate that this writing differs over time in the northern and southern Arabian Peninsula, and that its northern version refers to the Nabat inscription. From here, the 28-letter musned letter that was transferred to other nations formed the basis of all alphabets; some nations increased the number of letters with some additions to the 28 letters of this article, while others, such as the Phoenicians, reduced the number of letters.

It is possible to find a lot of information about the history of writing in the Qur'ān. In the verses, it is seen that the words suhuf, kitāb, zubur, lawha and sifr are mainly used in relation to writing. The prophet, whose name is mentioned in a written text for the first time in the Qur'ān, is Ibrāhīm/Abraham. In the Qur'ān, Prophet Ibrāhīm's suhuf and its contents are mentioned. The object in which the revelation sent down to Ibrāhīm is written is referred to by the name of suhuf instead of the words kitāb, zubur, lawha and sifr. The use of the word suhuf is a sign that these revelations were written on surface-smooth materials such as leather and papyrus. Suhuf was also used for the written revelations of Prophet Mūsā /Moses. However, unlike Prophet Ibrāhīm, his revelations are also called kitāb. For the first time in the Qur'ān, the word kitāb is used with prophet Mūsā. The word kitāb is used for more extensive and sheltered writings than suhuf and slab. The word kitāb means gluing or binding many scrolls together, as it also includes in the meaning of the root. The word tablet/plate, which modern science says was invented by the Sumerians for the first time, was also used in the Qur'ān together with Mūsā for the first time. Because the tablets were given to prophet Mūsā in Tūr/Sīnā, and the revelations were written on tablets, which are the writing material of that region. As in Mesopotamia, tablets were used as writing material in Sīnā. Blank and unscripted writing materials such as tables/tablets/stones are called lawh or sicill; inscribed lawh and sicill are also called lawha. Kitāb is the most voluminous one, then suhuf and the smallest is lawha.

Keywords: Tafsīr, Qur'ān, Writing, Alphabet, Letters.